

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2001 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2001

2

VILNIUS 2002

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2001

2

VILNIUS 2002

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA istorijos institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius
<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2002
© Straipsnių autoriai, 2002

GINTAUTAS S L I E S O R I Ū N A S

LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE SUVERBUOTŲ KARINIŲ DALINIŲ SIUNTIMAS PRIE RYGOS 1700 M.

1700 m. Lietuvos istorijoje žymi du lemtingi įvykiai – Didžiojo Šiaurės karo pradžia ir Valkininkų mūšis (lapkričio 18 d.), kuris tapo vidaus karo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK), prasidėjusio 1697 m. pabaigoje, apogėjumi ir kuriame buvo pakirsti Sapiegų giminės hegemonijos LDK pamatai. Šie du įvykiai tarpusavyje yra glaudžiai susiję. Sieja juos 1700 m. LDK prasidėjusios „ginklavimosi varžybos“, t. y. naujų karinių dalinių verbavimas bei bajorų pašauktinių vėliavų organizavimas, vykęs viešai deklaruojant norą „padėti karaliui prie Rygos“ bei „užtikrinti krašto sienų saugumą nuo švedų įsiveržimo pavojaus“.

1700 m. vasario pabaigoje Saksonija pradėjo karą su Švedija. Saksonijos kunigaikščio, o kartu ir Lenkijos–Lietuvos valstybės valdovo Augusto II įsakymai Saksonijos kariuomenės daliniams, tuo metu sutelktiems LDK ir Kuršo kunigaikštystėje, pulti Rygą buvo datuoti 1700 m. vasario 18 ir 19 d. Saksonijos kariuomenei vadovavusio generolo Jokūbo Henryko Flemmingo atsišaukimas apie karo pradžią buvo paskelbtas vasario 22 d. Nors Rygoje buvusios švedų įgulos saksams nepavyko užklupti visiškai netikėtai, tačiau vasario 23 d. saksams pasidavė Koburgo (lenk. Koberszanc) fortas kairiajame Dauguvos krante priešais Rygos miestą. Kovo 15 d. po šturmo buvo užimta Daugavgrivos (Dünemünde) tvirtovė, iš kurios buvo kontroliuojamos Dauguvos žiotys. Bet pagrindinis tikslas nebuvo pasiektas – Ryga liko švedų rankose. Rygos puolimui užsitęsęs, Saksonijos kariuomenei prirėikė pastiprinimų. Augustas II juos tikėjosi gauti pirmiausia iš LDK.

Nors Augustas II buvo dviejų valstybių – Saksonijos ir Lenkijos–Lietuvos Respublikos valdovas, tačiau tik pirmoji 1700 m. oficialiai kariavo su Švedija. Todėl reguliari, arba kaip tuo metu buvo vadinama – „etatinė“, LDK ar Lenkijos Karalystės kariuomenė dalyvauti Rygos puolime negalėjo. Bet tai nesutrukdė

pradėti verbuoti ir siūsti naujų pagalbinių dalinių į pagalbą saksams prie Rygos. Paprastai tai darė didikai karaliaus visai patarimais ir dažniausiai už jo pinigais.

Taip Lenkijos–Lietuvos Respublika pradėjo įsitraukti į Šiaurės karą. Tačiau šių pagalbinių dalinių verbavimas LDK teritorijoje turėjo ir kitų pasekmių. Jau nuo 1697 m. pabaigos čia faktiškai vyko vidaus karas tarp Sapiegų giminės ir jos šalininkų grupuotės, dominavusios LDK politiniame gyvenime nuo 1682 m., bei nuolat stiprėjusios antisapieginės koalicijos, vadinamųjų „respublikonų“. Juos sudarė opoziciniai didikai ir vis gausiau į antisapieginį judėjimą įsitraukianti bajorija. Kova tai aprimdavo, tai vėl išpliekdavo. Po 1698 m. gruodžio mėn. netoli Gardino sudarytų susitarimų ir 1699 m. pacifikacinio seimo kaip tik stėjo santykinės ramybės laikotarpis. „Respublikonai“ nutraukė aktyvią ginkluotą kovą prieš Sapiegas, nes pastarieji buvo priversti padaryti dideles nuolaidas: sutiko su LDK kariuomenės sumažinimu nuo 8550 etatų iki 3830¹ ir su dideliais didžiojo etmono (šias pareigas ėjo Vilniaus vaivada Kazimieras Jonas Sapiega (Sapieha)) bei didžiojo išdininko, t. y. Benedikto Povilo Sapiegos, įgaliojimų apribojimais. Buvo išformuotos didžiausią „respublikonų“ nepasitikėjimą kėlusios kariuomenės vėliavos, pirmiausia – totorių. LDK išdininko valdžią apribojo ne tik įvykdyta išdo decentralizacija, kurią numatė 1697 m. priimtas LDK ir Lenkijos teisių sulyginimo (koekvacijos) įstatymas, bet ir vienam iš „respublikonų“ lyderių – Vitebsko kaštelionui Mykolui Kazimierui Katilui (Kociell) suteikta teisė kontroliuoti algų mokėjimą LDK kariuomenei.

1700 m. prasidėjęs pagalbinių dalinių verbavimas sugriovė nusistovėjusią trapią pusiausvyrą. Karalius tikėjosi sulaukti pagalbos tiek iš Sapiegų, tiek ir iš antisapieginės opozicijos. Tačiau tarpusavyje kovojusios grupuotės priešininko formuojamuose kariškių daliniuose pirmiausia išvelgė grėsmę sau. Iš kitos pusės, oponentai, verbuodami pagalbinius dalinius, vylėsi laimėti Augusto II palankumą bei sustiprinti savo politines bei karines pozicijas. Taip karalius, pasak Jaceko Staszewskio, Lietuvoje išprovokavo „ginklavimosi varžybas“. Nors jis tikėjosi, kad pajėgs nukreipti abiejų grupuočių pastangas prieš švedus, tačiau nesuvaldė prasidėjusių procesų². Priešiškų LDK stovyklų mobilizuotos pajėgos susikovė tarpusavyje. Taigi karalius, inicijavęs pagalbinių karinių dalinių verbavimą LDK, išprovokavo vidaus kovų atsinaujinimą.

Istoriografijoje pateikiami skirtingi duomenys apie K. J. Sapiegos išpareigojimus Augustui II. Dar daugiau neaiškumų kyla bandant išsiaiškinti, kiek iš tiesų prie Rygos buvo nusiųsta LDK suverbuotų karių. Vyrauja įsitikinimas, kad Sapiegos neįvykdė savo išpareigojimų karaliui, nors buvo iš jo gavę verbavimui skirtas

¹ J. W i m m e r, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa, 1965, s. 222, 234.

² J. S t a s z e w s k i, *O miejsce w Europie. Stosunki Polski i Saksonii z Francją na przelomie XVII i XVIII wieku*, Warszawa, 1973, s. 229.

lėšas. Apviltas karalius vis labiau linko remtis antisapieginėmis jėgomis, suteikusiomis Augustui II veiksmingesnę pagalbą³. Tokia karaliaus nuotaikų evoliucija sustiprino „respublikonų“ pozicijas lemiamo susidūrimo su Sapiegomis išvakarėse.

Tolydus karaliaus palankumo antisapieginėms jėgoms didėjimas 1700 m. nekelia didesnių abejonių, tačiau LDK priešišku stovyklų realų indėlį, siunčiant pagalbinius dalinius prie Rygos, dar reikia išsamiau ištirti. Tyrimus apsunkina žinių apie iš LDK siunčiamų dalinių dydžius, esančių istoriniuose šaltiniuose, ypač laiškuose ir įvairiuose „pranešimuose iš karo stovyklos“, nepatikimumas. Abejotini skaičiai – visuotinė šaltinių apie karo veiksmus yda.

Manoma, kad LDK abiejų politinių stovyklų lyderiai – etmonas K. J. Sapiega bei Žemaitijos seniūnas Grigalius Antanas Ogiński (Ogiński) – dar karo išvakarėse pasižadėjo paremti karaliaus rengtą karinę akciją Livonijoje. J. H. Flemmingas 1700 m. kovo 4 d. rašytame laiške paprašė K. J. Sapiegą paremti pradėtą Rygos puolimą, primindamas jam ankstesnį susitarimą, kuris buvo žinomas ir B. P. Sapiegai⁴. Jokios konkrečios šio susitarimo detalės nėra žinomos. Tačiau K. J. Sapiegai toks Saksonijos kariuomenės vado prašymas nebuvo netikėtas. Kovo 6 d. LDK etmonas sutiko atsiųsti J. H. Flemmingui pagalbinius dalinius⁵. Kad buvo tartasi ir su G. A. Oginskiu, rodo Augusto II nurodymas J. H. Flemmingui pasiremti Žemaitijos seniūno pagalba, duotas dar 1700 m. sausio 12 d. iš Leipcigo. Tačiau pats saksų generolas daugiau vilčių dėjo į LDK etmoną, vengdamas vykdyti karaliaus nurodymą bendradarbiauti su G. A. Oginskiu, dėl kurio pasiūlymų realumo ir veiksmingumo abejojo⁶.

Pirmieji iš LDK prie Rygos atsiųsti daliniai. „Nebaigta išformuoti“ kariuomenė

Istoriografijoje teigiama, kad pirmi K. J. Sapiegos siųsti daliniai – 400 pėstininkų ir 250 karių valakų – lengvosios kavalerijos vėliava, atvyko prie Rygos tik gegužės 29 d., o toks vėlavimas labai sumažino suteiktos paramos vertę⁷. Tačiau yra pakankamai svarių įrodymų, jog LDK etmonas saksams suteikė paramą žymiai anksčiau. Jau kovo mėn. iš LDK buvo pranešama apie K. J. Sapiegos siunčiamus

³ Ten pat, p. 226–238; J. S t a s z e w s k i, *August II Mocny*, Wrocław, 1998, s. 109, 117–118.

⁴ J. S t a s z e w s k i, *O miejsce w Europie*, s. 173. Autorius mano, kad susitarimas galėjo būti pasirašytas dar 1699 m. pavasarį.

⁵ Ten pat, p. 227. Tai tikriausiai K. J. Sapiegos atsakymas ne į kovo 4 d. rašytą, bet dar ankstesnį laišką.

⁶ Ten pat.

⁷ Ten pat. Autorius remiasi Reinholdo Patkulio 1700 05 30 laišku J. H. Flemmingui.

dalinius saksams. Kovo 19 d. iš Vilniaus link Rygos išvyko rotmistro Boričevskio (Boryczewski) vadovaujama totorių vėliava, taip pat buvo pranešama apie valakų, dragūnų ir raitarų siuntimą į pagalbą saksams⁸. Žinios apie raitarų ir dragūnų siuntimą gali kelti abejonių, tačiau Boričevskio vadovaujamų totorių bei valakų vėliavų išsiuntimas link Rygos nekelia tokių abejonių. Keliuose kovą rašytuose pranešimuose minimas dar ir patrankų siuntimas iš Biržų. Pateikiami skirtingi skaičiai – 11, 23 ir kt.⁹. Biržų tvirtovė tuo metu buvo privati Neuburgo kunigaikščio Karolio Pilypo Wittelsbacho ir jo dukters nuosavybė. Oficialaus globėjo teisės priklausė K. J. Sapiegai.

LDK etmonas ėmėsi organizuoti paramą saksų kariuomenei, pasikliaudamas J. H. Flemmingu. Augustas II tuo metu tebebuvo Saksonijoje ir nėra tvirtų įrodymų, kad ankstesni susitarimai dėl paramos saksų kariuomenei Livonijoje buvo konkretūs, įpareigojantys ir sudaryti tarp paties karaliaus ir LDK etmono. 1700 m. kovo 17 d. K. J. Sapiega, informuodamas karalių apie savo veiksmus ir žadėdamas remti karaliaus akciją ateityje, pastebėjo, kad apie karaliaus planus jis, etmonas, nėra informuotas¹⁰. Balandžio pradžioje pasirodo pirmieji pranešimai apie K. J. Sapiegos atsiųstų būrių dalyvavimą kovose. Balandžio 5 d. pranešime minimi K. J. Sapiegos atsiųstų totorių bei valakų vėliavų pirmieji susidūrimai su švedais bei etmono siunčiamų „regimentų“ (tai turėtų būti pėstininkų daliniai. – G. S.) atvykimas¹¹. Balandžio 5 d. iš Kuršo buvo rašoma, kad K. J. Sapiegos atsiųstos į pagalbą J. H. Flemmingui totorių vėliavos ir keli šimtai valakų surengė išpuolį ir užgrobė keliasdešimt vežimų, kuriuos švedai gabeno į Rygą. Pirmą kartą čia randame ir priekaištus, kad LDK totoriais ir valakais labai nepatenkinti livoniečiai, kurie kartu su švedais kenčia nuo K. J. Sapiegos atsiųstų kariškių reidų ir plėšimų. J. H. Flemmingas stengėsi sukelti Livonijos bajorijos sukilimą prieš švedus, todėl ėmėsi griežtinti drausmę livoniečių nepasitenkinimą sukėlusiose iš LDK atsiųstose

⁸ Pranešimas iš Vilniaus, 1700 03 20, *Archiwum Państwowe w Toruniu* (toliau – *APT*), II, rkr. XIII–35, p. 643–644: „Jmć Pan Wda Wileński Dragonie wszystkie tam posyła, y Wołoskie chorągwie; iakoż iuz wczoray z tąd Jmć P. Boryczewski z swoią chorągwią ruszył się, a Raytarye iuz tam stanęły pod Rygą“.

⁹ Pranešimas iš Biržų, 1700 03 10, ten pat, p. 607 (čia minimos 11 patrankų); Pranešimas iš Vilniaus, 1700 03 20, ten pat, p. 643–644 (minimos 23 patrankos); Pranešimas iš Varšuvos, 1700 04 10, *Biblioteka Narodowa w Warszawie* (toliau – *BN*), rkr. III – 3097, p. 231–232 (čia rašoma apie 20 patrankų ir kelioliką mirtųjų, atgabentų iš Biržų prie Rygos).

¹⁰ K. J. Sapiegos 1700 03 17 laiškas Augustui II, [b. v.] (kopija), *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 645–646: „Woysko zbliżyć umyśliłem, y wspaniałych WKMći służyć mogę intenciom, o których lubo dotąd plenarie nie jestem informowany“.

¹¹ Pranešimas iš Mintaujos, 1700 04 05, ten pat, p. 671–672: „Już się tu spodziewane Regimenty, które expediował do Obozu Saskiego Jmć Pan Sapieha Hetman Litewski pokazują. Tatarowie y Wołochowie <...> przysłani od Jmć Pana Hetmana WXL <...> podkali się z podiazdem szwedzkim, tenże zaraz rozgromili“

lengvosios kavalerijos vėliavose. Saksonijos kariuomenės vadas jautėsi galįs reikalauti iš totorių ir valakų paklusnumo ir drausmės, nes, anot pranešimo, LDK kavalerijai reguliariai buvo mokamos algos¹². Apie sėkmingus LDK totorių reidus prie Rygos buvo rašoma ir gegužės mėn.¹³. Galima tvirtai teigti, kad kai gegužės 30 d. Reinholdas Patkulis rašė J. H. Flemmingui apie K. J. Sapiegos siųstą 400 pėstininkų ir 250 valakų vėliavos atvykimą prie Rygos bei apie dar vieną pėstininkų (neapginkluotų ir be mundurų) partiją, kuri netrukus turėjo atvykti, tai buvo kalbama ne apie pirmųjų K. J. Sapiegos dalinių atvykimą¹⁴, bet apie papildomas pajėgas, nes totorių ir valakų dalyvavimas karo veiksmuose prie Rygos jau nuo balandžio pradžios nekelia abejonių. O gegužės pabaigoje jau yra patikimų žinių ir apie K. J. Sapiegos atsiųstus pėstininkus. Operatyvesnis lengvosios kavalerijos atvykimas prie Rygos ir užtrukęs pėstininkų atsiuntimas yra lengvai paaiškinamas. Kavalerija buvo ne tik mobilesni, bet ją Lenkijos–Lietuvos Respublikoje buvo galima dar ir žymiai greičiau suverbuoti nei pėstininkus, nes nebuvo kariškai apmokyti laisvų, bet nekilingų žmonių rezervo (išimtis buvo kazokai).

Dalinių, turėjusių padėti saksų kariuomenei Livonijoje, verbavimas LDK sukėlė pasipiktinimo Sapiegomis audrą. Todėl svarbu išsiaiškinti, koku būdu tie daliniai atsirado. Oficialiai Lenkijos–Lietuvos Respublika su švedais nekariavo ir LDK etmonai negalėjo siųsti prie Rygos LDK kariuomenės etate įrašytų dalinių, t. y. tokių, kuriems algą mokėjo LDK išdas. Tiek K. J. Sapiega, tiek ir karalius dalinius, kovo-balandžio mėn. siųstus iš LDK, vadino „nebaigtais išformuoti“ (*niedowinione wojsko*)¹⁵. 1699–1700 m. buvo vartojamos sąvokos „išformuota kariuomenė“ (*zwinnione wojsko*), „išsaugota kariuomenė“ (*konserwowane wojsko*) ir „nebaigta išformuoti kariuomenė“ (*niedowinione wojsko*). Pastarosios dvi sąvokos 1699 m. seimo konstitucijose vartotos kaip sinonimai ir reiškė tą LDK kariuomenės dalį, kuri pagal 1698 m. gruodžio 20 d. susitarimą tarp K. J. Sapiegos ir „respublikonų“, pasirašytą prie Puzevičių, turėjo būti išformuota, bet 1700 m. pradžioje neturėjo būti paleista. Pagal minėtą susitarimą iš 8550 etatų LDK kariuomenėje turėjo likti 3830 (1140 dragūnų ir 2690 vokiškos rikiuotės pėstininkų), o ši kariuomenė turėjo būti

¹² Pranešimas iš Kuršo, 1700 04 15, BN, rkr. III–3097, p. 233.

¹³ Krokuva, 1700 05 29, Varšuvos pašto žinios iš Mintaujos ir Rygos, ten pat, p. 242. Čia pranešama, kad Lietuvos totoriai atrėmė 300 švedų išpuolį iš Rygos, 60 švedų buvo nukauta.

¹⁴ J. S t a s z e w s k i, *O miejsce w Europie*, s. 227.

¹⁵ K. J. Sapiegos 1700 03 17 laiškas Augustui II, [b. v.] (kopija), APT, II, rkr. XIII–35, p. 645–646: „<...> należy ruszyć ostatek niedowinionego wojska in extremitatibus WXL dotąd statywę mającego“. Stanisława Kuleszos 1700 04 05 laiškas LDK pakancleriui Stanislovui Antonijui Ščiukai (Szczuka), Varšuva, *Archiwum Główne Akt Dawnych*, Archiwum Publiczne Potockich (toliau – AGAD, APP), rkr. 163a, t. 29, p. 518–521. Perpasakodamas karaliaus atsakymą į pakanclerio „punktus“, pakanclerio rezidentas citavo valdovą: „<...> mi się ten Dom [Sapiegų giminė. – G. S.] angażował się, y JMP Wda Wileński succurrit actu ludzmi w W.X.Litt. niedowinionemi“:

išdėstyta 1697 m. Lenkijos ir LDK teisių sulyginimo (*coaequatio iurium* arba „kolekvacijos“) įstatyme nurodytose vietose LDK pietuose. Senesnėje istoriografijoje vyravo tradicija, kurios ištakos – XVII ir XVIII a. sandūroje „respublikonų“ reikšti kaltinimai Sapiegoms, teigianti, kad Sapiegos paleistus kariuomenės dalinius pasisamdė už savo pačių pinigus, kad galėtų ir toliau ja remtis kovoje su bajorija¹⁶. Naujesnėje istoriografijoje rašoma, kad LDK kariuomenė iš tikrųjų buvo sumažinta tik iki 6000 etatų¹⁷. Remiamasi 1699 m. pacifikaciniame seime priimtu kariuomenės dydį apibrėžiančiu nutarimu – *scriptum ad archivum*. 1698 m., rengiant paskutinę karo su turkais kampaniją, Lenkijos Karalystės kariuomenės etatą planuota padidinti iki 30 070, o faktiškai pavyko – iki 27 146¹⁸. 1699 m. seime buvo nuspręsta Lenkijos kariuomenę sumažinti iki 18 000 etatų. Tačiau jei Turkija negražintų Podolės Kameneco tvirtovės ar kiltų karas su Brandenburgu, su kuriuo tebesitęsė konfliktas dėl Brandenburgo įvykdytos Elbingo okupacijos, – tai kariuomenė turėjo likti tokia, kokia buvo karo su turkais pabaigoje. Apie LDK kariuomenę pasakyta tik tiek, kad ji turi sudaryti trečdalį Lenkijos kariuomenės¹⁹. 1699 m. seimo eigą tyres lenkų istorikas Bogusławas Dybaś pažymėjo, kad įrašas apie LDK kariuomenę yra neaiškus, o iš formuluotės neišplaukia, kad LDK armija turi sudaryti trečdalį Lenkijos armijos tik karo metu²⁰. Matyt, logiškiausias 1699 m. nutarimo aiškinimas būtų toks: LDK armija turėjo sudaryti trečdalį Lenkijos armijos. Taikos metu tai turėjo būti 6000 etatų, o kilus karo pavojui, t. y. jei Lenkijos armija nebūtų mažinama, tai LDK armija taip pat turėjo sudaryti trečdalį Lenkijos armijos. Kitaip tariant, turėjo likti tokia, kokia buvo iki 1698 m. gruodžio 20 d. susitarimo prie Puzevičių. Seimo nutarimas teisės požiūriu buvo aukštesnis už „Puzevičių sutartį“, be to, ir vėliau priimtas. Tad formaliai žiūrint, K. J. Sapiega turėjo kariuomenę mažinti ne iki 3830, kaip buvo nutarta prie Puzevičių, bet iki 6000 etatų. Be to, mažinti turėjo neskubėdamas, o laukdamas, kaip pasibaigs konfliktas dėl Elbingo ir Podolės Kameneco gražinimo byla. Kaip žinia, Kameneco tvirtovę turkai gražino 1699 m. lapkričio 1 (Šv. Motiejaus) d., o susitarimas su Brandenburgu dėl

¹⁶ *Lietuvos istorija*, red. Adolfas Šapoka, Vilnius, 1989 (fotogr. 1936 m. Kaune išleistos istorijos leidimas), p. 376.

¹⁷ J. W i m m e r, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny Północnej (1700–1717)*, Warszawa, 1956, s. 74; J. W i m m e r, *Wojsko polskie...*, s. 237; A. R a c h u b a, Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, *Przegląd Wschodni*, t. 3, z. 3 (11), 1994, s. 399.

¹⁸ J. W i m m e r, *Wojsko polskie...*, s. 233.

¹⁹ *Scriptum ad archivum*, 1699 06 16, *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie* (toliau – B. Cz.), rkr. 193, p. 145–150: „<...> całe wojsko Koronne reducimy ad numerum 18000. <...> In casum zaś żeby się na woynę z Kurfirstrem zaniosło, albo Kamieniec niebył oddany, tedy zupełne wojsko konferuiemy. Do czego W.X.Litt. ad proportionem tertiae partis akkomodować się będzie“.

²⁰ B. D y b a ś, *Sejm pacyfikacyjny w 1699 r.*, Toruń, 1991, s. 174.

Elbingo buvo pasirašytas 1699 m. gruodžio 12 d.²¹. Tad iki pat 1700 m. pradžios K. J. Sapiega turėjo teisinį pagrindą išlaikyti mažiausiai 6000 etatų LDK kariuomenę. Kadangi tarp K. J. Sapiegos siūstų prie Rygos dalinių nematome nei vokiškos rikiuotės pėstininkų, nei dragūnų, be to, siūsti LDK etatinę kariuomenę tuo metu, kai Respublika oficialiai kare nedalyvavo, etmonas vargiai galėjo, tai reikia manyti, kad karaliaus ir LDK etmono raštuose minimi „nebaigti išformuoti“ daliniai, karo pradžioje pasiūsti prie Rygos, reiškia tą LDK kariuomenės dalį, kuri neįėjo į Puzevičių susitarime numatytą 3830 etatų sudėtį, bet vis tiek galėjo būti pripažįstami LDK kariuomene, jei būtų vadovaujamosi seime nustatyta 6000 etatų riba.

Tačiau antisapieginė opozicija buvo kitos nuomonės. Seimo nutarimas – *scriptum ad archivum*, kaip ir visi ankstesni analogiški nutarimai dėl kariuomenės dydžio ir jos sudėties, buvo slaptas. Jo turinio nežinojo net į seimą išrinkti atstovai, jei tik jie nebuvo komisijos, rengusios *scriptum ad archivum*, deputatai. O Puzevičių susitarimas buvo viešas, išspausdintas. Jo laikymąsi „respublikonai“ vertino kaip aktyvios ginkluotos kovos prieš Sapiegas sustabdymo būtina sąlyga. Be to, tarp 1699 m. seime priimtų konstitucijų, kurios taip pat buvo viešos, buvo ir tokia, kurioje buvo pažadėta ateityje, nekonkretizuojant termino, visiškai paleisti LDK armiją, kad kraštas galėtų atsikvėpti²². LDK atstovai seime, rėmę antisapieginę opoziciją, dar būdami Varšuvoje paskelbė deklaracijas, vėliau įtrauktas ir į *Volumina legum*, kuriose skelbė, kad *scriptum ad archivum* bus pripažįstamas tik tada, jei jame nebus įrašo apie LDK armijos tolesnį išsaugojimą. Tik kilus karui buvo sutinkama formuoti LDK kariuomenę, kuri turėtų prilygti trečdaliui Lenkijos armijos²³.

Tokiu būdu LDK susiklostė teisiniu požiūriu dviprasmiška padėtis. Tokios situacijos buvo būdingos 1698–1699 m. laikotarpiui, kai LDK susiformavo reali dvišaldystė. „Respublikonų“ požiūriu, teisėtą LDK kariuomenę sudarė 3830 etatų, o ir ta kariuomenė netolimoje ateityje turėjo būti paleista. Iš kitos pusės, K. J. Sapiega, remdamasis 1699 m. *scriptum ad archivum*, galėjo nepažeisdamas įstatymų palaipsniui mažinti LDK kariuomenę nuo 8550 etatų iki 6000. Šiame „požiūrių nesutapime“ glūdėjo dar viena esminė problema – iš kokių lėšų mokėti algas tiems LDK kariuomenės daliniams (per 2000 etatų), kurie viršijo 3830 etatų limitą, bet neturėjo būti išformuojami, jei būtų bandoma išlaikyti 6000 etatų LDK

²¹ A. R a c h u b a, Stuzka Józef Bogusław h. Ostoja (1652–1702), *Polski Słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. 39, z. 1(160), Warszawa etc., 1994, s. 144–151.

²² Trybunał Skarbowy W.X.Lit., *Volumina legum*, t. 6, Petersburg, 1860, s. 40–41: „A żeby napotym *gemens* respirare mógł nieco *colonus*, konserwowaną część wojska W.X.L. czasu zwinienia od Rzeczypospolitey za zgodą wszech Stanów, dowiąc deklaruiemy, przy obmyśleniu za zasługi wszelkiedy satisfakcyi“. Apie tai rašė: B. D y b a š, min. veik., p. 173.

²³ Trakų vaivadijos deklaracija. Paleisti dar likusią LDK kariuomenės dalį taip pat reikalavo Lydos, Volkovysko, Pinsko ir Livonijos pasiuntinių deklaracijos, *Volumina legum*, t. 6, s. 43–46; plg.: B. D y b a š, min. veik., p. 174.

kariuomenę. 1698 m. gruodžio 20 d. Puzevičių susitarimas ir kitą dieną paskelbtas LDK vaivadijų ir pavietų nutarimas (*laudum*) igaliojo M. K. Katilą, vieną iš „respublikonų“ vadovų, kontroliuoti algų išmokėjimą LDK kariuomenei. Pagal 1697 m. koekvacijos įstatymą, teisė disponuoti lėšomis, surinktomis iš mokesčių, atiteko vaivadijoms ir pavietams. LDK išdininko B. P. Sapiegos galimybės kontroliuoti LDK finansinius išteklius 1699–1700 m. buvo labai suvaržytos. Greičiausiai Sapiegos buvo priversti šią, formaliai vis dar etatinės LDK kariuomenės sudėtinę dalį, iš dalies išlaikyti savo lėšomis. Tikėtina, kad išlaikyti ją padėjo ir karaliaus, tokiu būdu jau 1699 m. susaistydamas Sapiegas įsipareigojimais paremti karaliaus karinius planus Livonijoje. Tad „nebaigti išformuoti“ (*wojsko niedowinione*) LDK kariuomenės daliniai, K. J. Sapiegos pasiūsti prie Rygos 1700 m. pavasarį, neįėjo į LDK kariuomenės etatą tik „respublikonų“ požiūriu. Jei remtumėmės 1699 m. seimo nutarimu, matytume, kad jau 1700 m. pavasarį kovose su švedais dalyvavo kai kurios Lenkijos–Lietuvos Respublikos etatinės kariuomenės dalys. Rygos komendantas, pareikalavęs, kad K. J. Sapiega pasiaiškintų, ar „LDK dalyvauja kare“²⁴, turėjo tam pagrindą.

Prie Rygos 1700 m. pavasarį iš LDK buvo nusiųstos lengvosios kavalerijos – totorių ir valakų – vėliavos bei vengriškos rikiuotės pėstininkų būriai. Tai buvo „respublikonų“ labiausiai nemėgtos LDK kariuomenės formuotės, lojaliausios didžiajam etnonui. LDK kariuomenės etate iki 1698 m. pabaigoje sudaryto susitarimo dėl demobilizacijos buvo 600 vengrų pėstininkų ir 800 totorių bei valakų (kartais vadintų kazokais)²⁵. Prie Puzevičių sudarytame susitarime buvo skelbiama, kad vengrų pėstininkai, kaip niekam nereikalingi ir tik asmeniniams, t. y. etnonų tikslams naudojami, turi būti išformuoti, paliekant tik etnonų asmens sargybą²⁶. Su totoriais „respublikonai“ pasielgė dar radikaliau – 1698 m. gruodžio 21 d. priimtas LDK vaivadijų ir pavietų nutarimas skelbė, kad totoriai pagal senąją teisę privalo tarnauti be jokio atlyginimo, todėl jų vėliavos buvo ne tik paleidžiamos, bet ir nebuvo joms paskirtas joks atlyginimas už jau išstarnautus metus²⁷. Ir iš tiesų

²⁴ Pranešimas iš Varšuvos 1700 04 04, *BN*, rkr. III 3097, p. 229–230. Rygos komendantas pasiuntė pas K. J. Sapiegą karininką, igaliotą paklausti, kodėl buvo užpulata Ryga ir „ieželi Status Lithuanici są do tego Adhaerentes“.

²⁵ J. W i m m e r, *Wojsko polskie...*, s. 222.

²⁶ *Traktat Rzeczy Pospolitey z Woyskiem Wielkiego X.Litt.* (spaudinys); rankraštinė kopija: *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – *MAB, RS*), f. 17, b. 177, l. 139v: „Co się zaś tćnie piechoty węgierskiej iako niepotrzebną militią tyłko prywatnym usługom zgodnę zwinąwszy rozpuszczamy, iednak z nich zatrzymać Ich Mćmm P. P. Hetmanom y Marszałkowi W.X.L. według prawa dla assistencyi“.

²⁷ *Postanowienie Generalne Stanów Wielkiego Xięstwa Litewskiego przy rozeyściu się z pospolitego ruszenia między Ławnem a Puzewiczami dnia 21 Decembra Anno 1698 uczynione* (spaudinys); rankraštinė kopija: *MAB, RS*, f. 17, b. 177, l. 152v.

M. K. Katilo ataskaitoje apie algas totorių vėliavoms neužsimenama²⁸. Todėl nieko nuostabaus, kad K. J. Sapiega pasistengė išsaugoti kaip tik šias LDK kariuomenės formuotes – santykinai pigias ir jam asmeniškai lojalias. Be to, kaip tik jos gerai papildė Saksonijos kariuomenę ir buvo naudingos Rygos apgulos metu. LDK elitinės kavalerijos – husarų ir šarvinių (*pancerne*) vėliavos – buvo ne tik brangios, bet jose tarnavę bajorai tarp visų LDK kariškių buvo labiausiai veikiami antisapieginio judėjimo, į kurių buvo ištraukę daugelio kariuomenėje tarnavusių bajorų giminės. Raitarai, nors ir lojalūs etmonui, buvo brangūs. Apie elitinės kavalerijos formuotes neužsimenama, kai kalbama apie „nebaigtą išformuoti“ LDK kariuomenę ar LDK didžiojo etmono prie Rygos nusiųstus dalinius. Matyt, K. J. Sapiega nesistengė jų išlaikyti ir jos 1699 m. buvo iš tiesų paleistos.

Lėta LDK kariuomenės demobilizacija kėlė „respublikonų“ nepasitenkinimą, tačiau į „nebaigtą išformuoti“ LDK kariuomenę buvo žiūrima kaip į laikiną reiškinį, todėl šių dalinių buvimas ir jų siuntimas prie Rygos pasipiktinimo protrūkio nesukėlė. Tai atsitiko vėliau, kai K. J. Sapiega pabandė verbuoti visiškai naujus dalinius.

„Respublikonų“ vadai, pirmiausia Žemaitijos generalinis seniūnas G. A. Oginskis, prasidėjus karo veiksams prie Rygos, stengdamasis užbėgti už akių galimam Sapiegu ir karaliaus suartėjimui, pasiūlė saksams savo paslaugas. Jau kovo mėn. jis atvyko prie Rygos su nedidele, kaip rašoma – trisdešimties valakų, palyda ir siūlė J. H. Flemmingui savo paramą. Pranešimuose apie šį vizitą buvo pabrėžiama, kad J. H. Flemmingas Žemaitijos seniūną sutiko šaltai, nes juo nepasitikėjo. Saksų kariuomenės vadas paėmė savo žinion G. A. Oginskio palydą ir paskyrė jam dvigubai didesnę asmens apsaugą, kurią sudarė saksai. Tokį nepasitikėjimą, pasak pranešimo, sukėlė tai, kad G. A. Oginskis Žemaitijos seimelyje viešai prisiekė, jog jis neprašęs įvesti saksų kariuomenės į LDK, bei kovo 4 d. paskelbtas G. A. Oginskio universalas, kviečiantis Žemaitijos bajorus į visuotinį šaukimą²⁹. Iš tikrųjų J. H. Flemmingas kategoriškai neatsisakė priimti pagalbą iš G. A. Oginskio, tačiau netikėjo tokios pagalbos realumu ir veiksmingumu bei nenorėjo bendradarbiaudamas su „respublikonais“ pakenkti savo santykiams su K. J. Sapiega, tuo metu siuntusiu link Rygos totorius, valakus ir vengrų pėstininkus.

G. A. Oginskio sukviestas Žemaitijos bajorų visuotinis šaukimas, susirinkęs Joniškyje, išsiskirstė, nutaręs tik tiek, kad kilus pavojui ir Žemaitijos seniūnui paskelbus atitinkamą universalą bajorai vėl susirinks³⁰. G. A. Oginskis dar parengė deklaraciją, kuri buvo datuota 1700 m. kovo 17 d. Joje karaliui buvo pažadėta

²⁸ Taryfa generalna wszystkich assignacyi wydanych, tak zwinionemu woysku za cztery czwierci borgowe, jako konserwowaney piechocie y dragonyi (...), (kopija), *MAB*, RS, f. 17, b. 177, l. 180–191v.

²⁹ Žinios iš Vilniaus, 1700 03 20, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 643–644.

³⁰ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 03 28, ten pat, p. 661–662.

Žemaitijos bajorijos karinė parama, kai tik karalius jos pageidaus. Deklaraciją į Varšuvą nuvežė Vilniaus kanauninkas Kazimieras Białozoras (Białozor). Karalius dar nebuvo sugrįžęs iš Saksonijos, todėl kanauninkui teko vesti derybas su karaliaus favoritu Janu Jerziu Przebendowskiu. Kanauninkas žadėjo 7–15 tūkst. bajorų paramą, bet reikalavo, kad nebūtų bendradarbiaujama su Sapiegomis. Atvykus į Varšuvą karaliui, ten pat nuskubėjo ir G. A. Oginskis, kuris vėl bandė įtikinti karalių priimti K. Białozoro atvežtus pasiūlymus³¹. Tačiau Augustas II negalėjo atmesti Sapiegų paramos. Tuo metu tai buvo vienintelė reali pagalba Saksonijos kariuomenei.

Istoriografijoje galima rasti prielaidą, kad ir LDK pakancleris Stanislovas Antonijus Ščiuka (Szczuka) taip pat galėjo būti įtrauktas į Rygos puolimo rengimą³². Tačiau S. A. Ščiukos ir karaliaus santykiai 1700 m. pradžioje buvo pašliję. Augustas II pyko, kad LDK pakancleris, kuris buvo dar ir Šiaulių ekonomijos, ikeistos ankstesniojo karaliaus sūnui Jokūbui Sobieskiui, administratorius, pareiškė viešą protestą prieš saksų kareivių daromą žalą ir bandė iškelti dėl to saksų kariškiams bylą teisme³³. Pakancleris taip pat siūlė kreiptis į tarpininkus Hagoje, kur tuo metu buvo diplomatinių derybų centras, dėl su švedais kilusio konflikto suregulavimo. Karalius šį pasiūlymą atmetė ir pareiškė, kad į karą įstojus Danijai, toks pasiūlymas yra nebeaktualus. Pakancleriui kėlė abejonių G. A. Oginskio veiksmai Žemaitijoje ir Sapiegų rodytas aktyvumas – kazokų verbavimas Ukrainoje (Rusioje). Karalius į tai atsakė, kad Žemaitijos seniūno veiksmai yra su juo suderinti, o Sapiegos taip pat veikia karaliaus labui. Augustas II darė spaudimą netikėtą savarankiškumą pradėjusiam rodyti LDK pakancleriui – atsisakinėjo pasirašinėti pakanclerio parengtus dokumentus, kol pakancleris pas jį neatvyks asmeniškai, ir tuo pačiu metu sakydamas, kad S. A. Ščiuka su savo vizitu galėtų nesiskubinti³⁴. Kai birželio pradžioje LDK pakancleris per savo rezidentus bandė pagerinti santykius su karaliumi, Augustas II davė suprasti, kad pakancleriui tai lengviausiai pavyktų, jei jis atvyktų prie Rygos su savo nusamdyta vėliava³⁵. S. A. Ščiukos politinė įtaka valstybėje rėmėsi jo sugebėjimu palaikyti gerus santykius su valdovais ir išrūpinti iš jų bajorams privilegijas, suteikiančias įvairius urėdus ar valstybines valdas. 1700 m. pavasarį jis to padaryti nebegalėjo. Jam buvo duota suprasti, kaip jis galėtų susigrąžinti prarastą įtaką – paskolinti karaliui pinigų karo reikalams arba vėlgi –

³¹ J. S t a s z e w s k i, *O miejsce w Europie*, s. 228.

³² Ten pat, p. 174.

³³ Włoszkiewicziaus 1700 03 01 laiškas S. A. Ščiukai, Varšuva, AGAD, APP, rkr. 163a, t. 29, p. 382–383.

³⁴ Stanisława Kuleszos 1700 04 05 laiškas S. A. Ščiukai, Varšuva, ten pat, p. 518–521: „O Je^o m Panu Ogińskim powiedział [karalius. – G. S.], że się już stało ponieważ popisuie szlachtę sub auspicia et in nomen Króla Je^o mści“.

³⁵ S. Kuleszos 1700 06 05 laiškas S. A. Ščiukai, ten pat, p. 509–512.

atsiųsti prie Rygos nusamdytų karių³⁶. Taigi 1700 m. pavasarį ir vasarą S. A. Ščiuka jokių savo nusamdytų dalinių prie Rygos nebuvo nusiųtęs. Ir priešingai nei G. A. Oginskis ar K. J. Sapiega – nedalyvavo rengiant Rygos puolimą. O karalius, pademonstravęs savo šaltumą pakancleriui, davė visiems didikams ženklą, ką jiems reikėtų daryti, norint naudotis karaliaus malone.

LDK kancleris Karolis Stanislovas Radvila (Radziwiłł) 1700 m. pavasarį taip pat dar nebuvo nusiųtęs savo dalinių prie Rygos. Tiesa, jis tuo metu jau buvo suformavęs gana gausius privačius dalinius, bet juos panaudojo savo apsaugai ir oponentų spaudimui, kai buvo renkamas LDK Vyriausiojo Tribunolo maršalu bei jam vėliau pirmininkavo³⁷. Jo išrinkimą parėmė Sapiegos, o priešinosi „respublikonai“. Kancleris su Sapiegomis dar nebuvo susipykęs.

Taigi 1700 m. pavasarį ir vasaros pradžioje Sapiegos buvo vieninteliai, kurie nusiųtė prie Rygos LDK suformuotus dalinius. G. A. Oginskio rengti bajorijos surašymai tik deklaravo savo eventualią paramą karaliui ir labiau buvo nukreipti į karinės konfrontacijos su Sapiegomis atnaujinimą.

Vasaros pradžioje rašytuose pranešimuose iš karo veiksmų teatro vėl matome žinias apie K. J. Sapiegos atsiųstų totorių išpuolius. Birželio 2 d. „Lietuvos Orda“ persikėlė per Dauguvą ir užpuolė dvarelį, kuriame buvo švedai, bet grįždami totoriai pateko į švedų pasalą³⁸. Varšuvoje sklido birželio 13 d. rašytas pranešimas iš karo stovyklos, kad Lietuvos totoriai, „kurių ten yra daugiau nei 200 žirgų“, persikėlė per Dauguvą ir puolė švedų stovyklą³⁹. Buvo pranešama ir apie LDK pėstininkus, kurie buvę padalyti į dvi dalis po 200 karių ir kartu su saksais saugojo perkėlas per Dauguvą⁴⁰. Vasaros pradžioje prie Rygos toliau buvo siunčiami Lenkijos–Lietuvos Respublikoje suformuoti lengvosios kavalerijos būriai. Rašyta, kad saksai į atvykstančius „lenkus“ žiūri draugiškai, nes tikisi, kad ir Respublika netrukus stos į karą⁴¹. Žinių, kad karo veiksmuose prie Rygos tuo metu dalyvavo ne tik K. J. Sapiegos, bet ir „respublikonų“ atsiųsti daliniai, rasti nepavyko. Greičiausiai 1700 m. pavasarį ir vasaros pradžioje tik Sapiegos buvo suteikę karaliui realią karinę paramą.

³⁶ Jano Strutyńskiego 1700 06 05 laiškas S. A. Ščiukai, ten pat, p. 522–525: „Województwo trockie łączusieńko by dano, notae personae WMMPana, tyłko żeby pieniądze Kjmći pożyczyl, a przynajmniej co ludzi stawil pod Ryge“.

³⁷ Pranešimas iš stovyklos prie Rygos, 1700 03 28, APT, II, rkr. XIII–35, p. 661–662: „Xiąże Jmć Kanclerz W. WXL deputat z Brzeźcia poczet niemały z sobą do Wilna prowadzi, który siła województw y powiatów pobuntował, że maia ad initium Trybunału wszystka szlachta viritim stawać pod Wilnem“.

³⁸ Pranešimas iš Koburgo (*Kapforszanc*), 1700 06 07, AGAD, APP, rkr. 162, t. 2, p. 157–158.

³⁹ Pranešimas iš Varšuvos, 1700 06 24, ten pat, p. 165–166.

⁴⁰ Pranešimas iš stovyklos prie Rygos, 1700 06 08, ten pat, p. 167.

⁴¹ Pranešimas iš stovyklos prie Rygos, 1700 06 18, APT, II, rkr. XIII–35, p. 745: „<...> nasza też wołozsa tu przyszła <...>. Wojsko Polskie Niemcy humanissime traktują maiać tę intencyę, że Rzepta Polska partes onych trzyma“.

Augusto II susitarimas su LDK etmonais

1700 m. gegužyje ilgai lauktas senatorių pasitarimas nepritarė Lenkijos–Lietuvos Respublikos stojimui į karą. Tai priverstė karalių dar aktyviau rūpintis, kad karinę paramą saksams suteiktų atskiri didikai ar jų grupuotės. Augustas II vėl bandė susitarti tiek su Sapiegomis, tiek ir su „respublikonų“ vadais dėl naujų karinių dalinių verbavimo ir siuntimo prie Rygos. Karalius taip pat bandė Varšuvoje sutaisyti G. A. Oginskį ir K. J. Sapiegą, sutelkti pastarojo ir LDK lauko etmono Juozapo Boguslovo Sluškos (Šluszka) pastangas verbuojant dalinius⁴². Birželio pabaigoje Lenkijoje jau plačiai pasklido žinios, kad tiek K. J. Sapiega, tiek G. A. Oginskis pasižadėjo karaliui padėti ar net asmeniškai dalyvauti būsimoje karo kampanijoje⁴³. Susitarimas su LDK etmonais karaliui buvo ypač svarbus dar ir dėl to, kad Lenkijos didysis etmonas ir apie jį besitelkusių įtakingų Lenkijos didikų grupę griežtai atsisakė paremti karaliaus akciją Livonijoje.

G. A. Oginskiui karalius pažadėjo paskelbti universalus, kviečiančius bajoriją į visuotinį šaukimą, jei kraštui kils pavojus⁴⁴. Šie universalai historiografijoje kartais nevisiškai tiksliai interpretuojami. Bajorija nebuvo kviečiama tuojau pat sėsti ant žirgų ir vykti prie Rygos. Jai tik buvo nurodyta ruoštis atremti galimą priešą išiveržimą į kraštą. Universalų paskelbimas dar nereiškė, kad prasidėjo LDK pašauktinių siuntimas prie Rygos⁴⁵. Tačiau jie suteikė „respublikonams“, rengusiems pavietų bajorijos suvažiavimus ir karines apžiūras, teisinį pagrindą, padėjo pasirengti lemiamam susidūrimui su Sapiegomis. Universalus parengė karaliaus asmeninė kanceliarija⁴⁶.

⁴² Pranešimas iš Varšuvos, 1700 m. [birželis], *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 746–754: „Zawitali w tych dniach <...> Hetmani, także y Jmć Pan Starosta żmudzki dotąd tu <...> residant, y dali się słyszeć, że maią assistere Królowi Jmći pod Rygę <...>. Dissidia między Panami litewskimi nieuspokoione, y dnia wczorayszego Król Jmć przyprowadził do tego Jmć Pana Wdę Wileńskiego, że przyszli ad amplexum z Jmćią Panem Starostą żmudzkiem“.

⁴³ Krokuvą, Varšuvos pašto žinios, 1700 06 26, *BN*, rkr. III 3097, p. 243. Kad K. J. Sapiega ir G. A. Oginskis pasižadėjo asmeniškai dalyvauti karo kampanijoje prie Rygos, dar rašoma: Pranešime iš Varšuvos, 1700 06 10 (?), *AGAD*, *APP*, rkr. 162, t. 2, p. 163–164. Apie karaliaus pastangas taikant Varšuvoje buvusius K. J. Sapiegą ir B. P. Sapiegą su G. A. Oginskiu, rašoma: Pranešime iš Varšuvos, 1700 06 10, ten pat, p. 159. Kad karaliui pavyko, bent jau išoriškai, sutaisyti G. A. Oginskį su K. J. Sapiega, rašoma: Pranešime iš Varšuvos, 1700 06 24, ten pat, p. 165–166: „<...> król Jmć rzekł ołtępacie się między sobą y wziął pod rękę Jmć Pana Woiewodę [Vilniaus vaivadą K. J. Sapiegą. – G. S.], tandem do Jm P. Starosty Żmudzkiego przyprowadziwszy przywiódł ad amplexus, ale nie do zgody formalney, która non apparet ex amplexibus, ale z rzeczy fundamentalnych“.

⁴⁴ J. S t a s z e w s k i, *O miejsce w Europie*, s. 229.

⁴⁵ Kad prie Rygos buvo siunčiami pašauktiniai, žr. ten pat.

⁴⁶ Pranešimas iš Varšuvos, 1700 06 10, *AGAD*, *APP*, rkr. 162, t. 2, p. 163–164: „<...> kanceliaria pokoiowa gotuie uniwersały do Litwy, aby ostrożność wszelaka w tamecznych była woiewódtwach“.

Žemaitijos seniūnas tikriausiai gavo iš karaliaus ir pinigų lengvosios kavalerijos vėliavų verbavimui. Kalbos apie tai, kad G. A. Oginskis gavo pinigų totorių ir kazokų vėliavų, turėjusių vėliau vykti prie Rygos, verbavimui, pasklido Varšuvoje jau birželio pradžioje⁴⁷. Parengti universalai buvo nusiųsti į Vilnių, kur tuo metu buvo Vyriausiajam Tribunolui pirmininkavęs LDK kancleris K. S. Radvila. Karaliaus paprašytas kancleris antspaudavo universalus. Tačiau, kaip tuo metu buvo pranešama iš LDK, bajorija ir be tų universalų būtų „sėdusi ant žirgų“, ne tiek norėdama padėti karaliui, kiek vedama ryžto sužlugdyti Sapiegų ir karaliaus susitarimą dėl naujų karinių dalinių, kuriuos ketinta siųsti prie Rygos, formavimo⁴⁸.

Turimos žinios apie dalinių, suformuotų LDK, siuntimą prie Rygos 1700 m. vasarą, verčia suabejoti teiginiais, kad antisapieginė opozicija laimėjo prasidėjusias su Sapiegomis „ginklavimosi varžybas“ ir nusiuntė prie Rygos daugiau pastiprinimų⁴⁹. Nėra patikimų duomenų apie „respublikonų“ suorganizuotų dalinių dalyvavimą kovose prie Rygos tuo metu. Kita vertus, tai, kad Sapiegoms sunkiai sekėsi vykdyti savo susitarimą su karaliumi, yra neginčytinas faktas. Apie šį susitarimą istoriografijoje dažnai pateikiami netikslūs duomenys. Remiantis R. Patkulio korespondencija, teigiama, kad Sapiegos buvo pasižadėję atsiųsti prie Rygos net 8 tūkst. karių⁵⁰. Tačiau R. Patkulis pateikė padidintus skaičius. Tai reiškia, kad ir visa kita jo laiškuose esanti informacija apie iš LDK siųstus pastiprinimus turėtų būti įdėmiai tikrinama. Iš tikrųjų 1700 m. liepos 3 d. Varšuvoje buvo sudarytas Augusto II susitarimas su LDK etmonais K. J. Sapiega ir J. B. Sluška dėl 3660 kariškių suverbavimo. Karalius tam skyrė 30 tūkst. talerių. Organizuoti ši verbavimą turėjo ne tik etmonai, bet ir jiems artimi LDK didikai. Juos, pagal LDK kariuomenės organizavimo analogiją, galima būtų vadinti tituliariniais rotmistras. Duomenys apie 1700 m. liepos 3 d. susitarime numatytus suverbuoti dalinius pateikiami lentelėje.

⁴⁷ S. Kuleszos 1700 06 05 laiškas S. A. Ščiukai, Varšuva, *AGAD*, APP, rkr. 163a, t. 29, p. 509–512.

⁴⁸ Pranešimas iš Mintaujos, 1700 07 18, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 793–796: „Z Wilna ta iest wiadomośc de data 22 Julyi, że Xże Jmć Kanclerz Litewski odebrał respons od Króla Jmć, aby uniwersał pieczętował na pospolite ruszenie quod et factum, ale y bez tego wdztwa wsiadałyby na koń, iak teraz exacerbati nową erectią woyska za assecuratią JKMści Ichmm PP. Hetmanom“.

⁴⁹ J. S t a s z e w s k i, *O miejsce w Europie*, s. 229.

⁵⁰ Ten pat, p. 229. Remiamasi R. Patkulio 1700 07 22 laišku Prancūzijos pasiuntiniui Moreau, rašytu Rygos prieigose.

**Daliniai, kurie turėjo būti suverbuoti pagal 1700 m. liepos 3 d.
susitarimą⁵¹**

Tituliariniai rotmistrai	Husarai	Šarviniai	Raitarai	Dragūnai	Haidukai	Pėstininkai	Iš viso
K. J. Sapiega, did. etmonas	1 vėliava (150)	1 vėliava (150)	200	700	300	300	1800
J. B. Sluška, lauko etmonas	1 vėliava (150)	1 vėliava (150)	–	–	200	–	500
B. P. Sapiega, did. išdininkas	1 vėliava (150)	1 vėliava (120)	–	–	–	–	270
A. P. Sapiega, LDK maršalas	–	1 vėliava (120)	–	–	–	–	120
M. J. Sapiega, lauko raštininkas	–	1 vėliava (120)	–	–	–	–	120
M. P. Sapiega, arklidininkas	–	1 vėliava (120)	–	–	–	–	120
D. M. Sluška, Polocko vaivada	1 vėliava (150)	1 vėliava (120)	100	–	–	–	370
Mykolas Tarlo, LDK taurininkas	–	1 vėliava (120)	–	–	–	–	120
Sanguška	–	1 vėliava (120)	–	–	–	–	120
M. D. Siesickis, Minsko vaivada	–	1 vėliava (120)	–	–	–	–	120
10 tit. rotmistrai	600	1260	300	700	500	300	3660

Sapiegos įsipareigojo karaliui atsiųsti 2430 karių (skaičiuojant etatiniais vienetais), Sluškos – 870. O Minsko vaivada Mykolas Daumantas Siesickis (Siesicki), LDK taurininkas Mykolas Tarlo ir kunigaikštis Sanguška (Sanguszko) – po 120 šarvinių raitelių. Kad apsaugotų etmonus nuo „respublikonų“ užsipuolimų, karalius suteikė jiems garantinį raštą, kuriame įsipareigojo juos visokeriopai ginti nuo galimų užsipuolimų, rūpintis santarvės Lietuvoje atkūrimu, pažadėjo pavesti etmonų vadovavimui visą kariuomenę (t. y. ir Saksonijos) ir rūpinimąsi jo, karaliaus, asmens apsauga, kai tik etmonai atvyks į karo stovyklą⁵². Karaliaus garantiniame

⁵¹ LDK etmonų garantinis įsipareigojimas karaliui: Varšuva, 1700 07 03 (kopija), *MAB*, RS, f. 17, b. 177, l. 247–248.

⁵² Augusto II garantinis raštas LDK etmonams, Varšuva, 1700 07 03 (kopija), ten pat, l. 247–247v: „<...> skoro tyłko staną w obozie pod władzą hetmańską y commendą wszystko generaliter wojsko nasze oddaiemy y samę osobę naszą Królewską <...> powierzemy“. Atrodo, J. H. Flemmingas jau anksčiau siūlė K. J. Sapiegai perimti vadovavimą visai kariuomenei, bet LDK etmonas atsisakė. Taip K. J. Sapiega rašė Brandenburgo rezidentui Werneriui. Apie tai: J. S t a s z e w s k i, *August II Mocny*, s. 109.

rašte nėra įsipareigojimo, kad suverbuotų dalinių išlaikymą ateityje apmokės jis pats ar Saksonija. Vietoj to žadėjo dalinius išlaikyti iš lėšų, numatytų koekvacijos įstatyme, arba, jei lydės sėkmė, išdėstyti šiuos dalinius užimtoje prieš teritorijoje. Jei nepavyktų, tai karalius žadėjo rūpintis gauti sutikimą dislokuoti ir išlaikyti tuos dalinius LDK teritorijoje⁵³.

Nors karalius ir žadėjo laikytis koekvacijos įstatymo, tačiau šis dalinių verbavimas ir jau iš anksto numatyta galimybė dislokuoti juos LDK teritorijoje bei išlaikyti iš čia surenkamų lėšų, prieštaravo koekvacijos įstatymui. Garantinis raštas nebuvo viešai skelbiamas. Bajorijai informuoti buvo skirtas specialus K. J. Sapiegos manifestas. Manifeste nieko nepasakyta apie šių naujų dalinių planuotą siuntimą prie Rygos. Buvo tik skelbiama, kad padidinti kariuomenę būtina, nes Livonijoje prasidėjus karui, kilo pavojus, kad karo veiksmai gali persimesti į LDK teritoriją. Be to, pavojų kelia vidaus neramumai – pavietuose šaukiami neteisėti visuotiniai bajorijos šaukimai bei priimami nutarimai dėl mokesčių šioms neteisėtoms karinėms formuotėms išlaikyti. Etmonas pabrėžė, kad teisę šaukti bajorijos visuotinius šaukimus turi tik karalius, gavęs visos Respublikos pritarimą seime, mokesčius įvesti gali tik seimas. Varšuvoje įvykęs senatorių pasitarimas dar kartą patvirtinęs, kad galutinį sprendimą dėl Respublikos dalyvavimo kare, bajorijos visuotinio šaukimo ir mokesčių priims būsimasis seimas. O kol kas, senatoriams pritarus, karalius įpareigojė LDK etmonus už karaliaus skirtus pinigus padidinti LDK kariuomenę. Tai nepažeis koekvacijos įstatymo, nes nauji daliniai nepretenduos nei į valstybės išdo lėšas, nei į hibernos mokesčio dalį. Be to, nauji daliniai bus išdėstyti ne bajorų valdomose seniūnijose, o K. J. Sapiegos valdose, nors joms ir galioja visos bajorų privačioms valdoms priklausančios imunitetinės teisės⁵⁴.

Manifestas buvo taip suredaguotas, kad buvo galima suprasti, jog didinama etatinė LDK kariuomenė, o naujieji daliniai nebūtinai bus skirti kovai su švedais (šito atvirai K. J. Sapiega ir negalėjo rašyti, kad neduotų Švedijai preteksto skelbti karą Respublikai), bet gali būti panaudoti ir LDK vidaus neramumams malšinti. Nenuostabu, kad žinia apie karaliaus susitarimą su etmonais dėl naujų kariuomenės dalinių verbavimo sukėlė LDK bajorijos pasipiktinimo audrą. Liepos pabaigoje buvo pranešama iš Vilniaus, kad nors K. J. Sapiega, kuris jau liepos 15 d. grįžo į LDK sostinę, aktyviai ėmėsi tartis dėl naujų dalinių verbavimo, tačiau per tokį

⁵³ Augusto II garantinis raštas LDK etmonams, Varšuva, 1700 07 03 (kopija), *MAB*, RS, f. 17, b. 177, l. 247–247v: „<...> opłatę zasz y hybernę według naszey circa coaequationiem W^oX^aL^o nam praesentowaney albo in hostico ješli Bóg naywyższy poszczęści obmyślemy, albo in provintiam W^oX^aL^o omni cura et solida applicatione nostra evincere słowem naszym królewskim przyrzekamy“.

⁵⁴ K. J. Sapiegos manifestas LDK bajorijai, [be v., b. d.] (kopija), ten pat, l. 244–247. Manifestą paskelbė: J. N a r b u t t, *Dzieje wewnętrzne narodu litewskiego z czasów Jana Sobieskiego i Augusta II, królów panujących w Polsce*, t. 2, Wilno, 1842, s. 115–124.

trumpą laiką įvykdyti išipareigojimus karaliui bus neįmanoma⁵⁵. Prieš naujų dalinių formavimą protestavo daugelis LDK seimelių, nors buvo ir tokių, kurie parėmė LDK etmoną ir protestavo prieš bajorų pašauktinių būrių organizavimą⁵⁶. Rugsėjo pabaigoje karaliaus ir etmonų susitarime numatyti daliniai prie Rygos neatvyko⁵⁷. Istoriografijoje teigiama, kad Sapiegos nepajėgė visiškai įvykdyti savo išipareigojimų Augustui II, o pastarasis nusprendė, kad taip įvyko dėl Austrijos spaudimo Sapiegoms⁵⁸. Šiaip ar taip, karaliaus pasitikėjimas Sapiegomis neabejotinai sušlubavo.

Dauguma susitarime numatytų vėliavų prie Rygos neatvyko iki pat karo kampanijos pabaigos. Galima būtų įtarti, kad LDK etmonai paėmė iš karaliaus pinigų ir juos panaudojo kitaip, nei tikėjosi karalius. Tačiau istoriniuose šaltiniuose yra užuominų, kurioms pasitvirtinus, LDK dalinių neatvykimą reikėtų interpretuoti kitaip. Viename iš 1700 m. įvykių LDK aprašyme teigiama, kad karalius nusileido antisapieginės opozicijos reikalavimams ir atšaukė savo igaliojimus LDK etmonams formuoti naujus dalinius⁵⁹. Jei versija, kad Augustas II iš tiesų paskelbė susitarimo su LDK etmonais atšaukimą („kasatoriją“), pasitvirtintų, tai reikštų, kad K. J. Sapiega vasaros pabaigoje prarado bet kokią juridinį pateisinimą savo papildomų karinių dalinių organizavimui. Kadangi karalius vis tiek pageidavo, kad tokie daliniai būtų siunčiami prie Rygos, o pasiremti karaliaus valia prieš respublikonų kaltinimus etmonas jau nebegalėjo, tai K. J. Sapiegos padėtį tektų pripažinti kritiška. Kita vertus, net jei konkretaus karaliaus dokumento – formalios „kasatorijos“ ir nebuvo, tai atitinkamos užuominos istoriniuose šaltiniuose rodo, kad bent dalis bajorijos buvo įsitikinusi, jog karalius savo susitarimą su etmonais iš tikrųjų atšaukė, o ji, bajorija, galinti visiškai teisėtai pulti tuos naujai formuojamus dalinius.

1700 m. liepos–rugsėjo mėn., kai K. J. Sapiega nesėkmingai bandė vykdyti savo susitarimą su karaliumi, Livonijoje ir toliau kovojo anksčiau iš LDK atsiųsti

⁵⁵ Pranešimas iš Vilniaus, 1700 07 22, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 794–795: „Jmć. Pan Wda Wileński die 15 presentis stanął w Wilnie y ustawicznie conferuie o zaciągu woyska, ale niepodobna, żeby pro ultima Augusti ludzie mogli bydź według assecuratiey Ichmć. PP. Hetmanów pod Ryge“.

⁵⁶ Pranešimas iš Lietuvos, 1700 08 28, ten pat, p. 854: „Pospolite Ruszenie nie u wszystkich na nie zgoda, także y na zaciąg woyska, lubo na niektórych seymikach lauda stanęły, aby Jmć. P. Wda Wileński zwinione chorągwie podnosił, inni zaś przeciwko temu protestowali“.

⁵⁷ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 29, ten pat, p. 845–846: „Od Ichmć. PP. Hetmanów Litewskich ieszcze tu żadnych ludzi nie widać“.

⁵⁸ A. R a c h u b a, Sapieha Kazimier Jan Paweł h. Lis (ok. 1642–1720), *PSB*, t. 35/1, z. 144, Warszawa etc., 1994, s. 43.

⁵⁹ Augusto II kasatorijos paskelbimo aplinkybių aprašymas, [1700 07–08], *MAB*, RS, f. 17, b. 177, l. 278: „Republikancy mając podeyrzaną takową erekcyją nowego woyska <...> gdy coraz przez poważne osoby Królowi dokuczali, wydał cassatorias tey nowey erekcyi, gdy już odpowiedzi dawali P. Sapiezie obiecując takie zaciągi znosić, iako bez woli Rzptey usurpowane, insi też y przeciwko samemu Królowi Jmć. murmurabant na co tę woynę Szwedzką zaczął“.

daliniai. Liepos mėnesio pranešimai apie karo veiksmus prie Rygos rodo, kad jokių esminių pokyčių iš LDK atsiųstų dalinių struktūroje tuo metu dar neįvyko. Liepos pradžioje buvo rašoma apie LDK kariuomenės (*succurs Woyska Litewskiego*) su-
rengtą pasalą švedams, bandžiusiems rinkti rinkliavas iš gyventojų Kuršo kuni-
gaikštystėje. Švedai buvo netikėtai užpulti ir sutriuškinti. Nepadėjo net „kerėtojiš-
kas suomių būdas“⁶⁰. Ši frazė rodo, jog didelę dalį Rygos gynėjų sudarė suomia.

1700 m. liepos 3 d. Augustas II išvyko iš Varšuvos į karo veiksmų teatrą. Liepos 14 d. jis atvyko į Mintaują, rytojaus dieną – į karo stovyklą prie Rygos. Atvykus karaliui, ne tik suaktyvėjo karo veiksmai, bet ir suverbuotų dalinių siun-
timas iš LDK bei Lenkijos. Tokiu būdu didikai ir įtakingesni bajorai stengėsi pel-
nyti valdovo malonę. Kita vertus, apie kovas prie Rygos, vykusias tuo metu, kai ten
buvo Augustas II, išliko daugiausia pranešimų, tarp jų ir propagandinių spausdintų
tekstų⁶¹. Kaip ir ankstesniais mėnesiais, žiniuose apie saksų kariuomenei atvykusius
padėti pagalbinius dalinius vyrauja pranešimai apie K. J. Sapiegos siųstus totorius
ir pėstininkus. Totoriai vykdė žvalgybą ir rengdavo išpuolius į dešinįjį Dauguvos
krantą, stengdavosi paimti belaisvių⁶². Iš LDK didžiojo etmono atsiųstų pėstininkų
buvo sudarytos dvi įgulos. Pirmoji – Koburgo forto, buvusio priešais Rygą. Likę
200 pėstininkų buvo nusiųsti saugoti malūną, kurį karalius liepęs įtvirtinti. Čia
kariuomenei buvo ruošiamos maisto atsargos. Koburgo įgulai vadovavo gen. My-
kolas Potockis (Michał Potocki). Lietuvių įgula malūne buvo neatidi, ją netikėtai
užpuolė švedai ir daugelį paėmė į nelaisvę⁶³. Totorius karalius naudojo ir kaip
kurjerius, gabenusius laiškus į Rusijos kariuomenės stovyklą, buvusią netoli Psko-
vo⁶⁴. 1700 m. rugpjūčio 1 d. LDK totoriai ir valakai susikovė su švedais Rygos
prieigose, po to, kai Augusto II kariuomenė persikėlė į dešinįjį Dauguvos krantą ir
pradėjo miesto apgulą⁶⁵.

⁶⁰ Krokuva, 1700 07 03, Varšuvos pašto žinios, pranešimas iš Livonijos, *BN*, rkr. III 3097, p. 244–245: „<...> mało co charaktery szatańskie na ten czas Finom pomogły“.

⁶¹ P.vz.: *Relacya Wyzjazdu Iego Królewskieg Mći z Warszawy, y tego co się subsequenter dzialo Roku Pańskiego 1700.*

⁶² Krokuva, 1700 07 24, Varšuvos pašto žinios, pranešimas iš Mintaujos, *BN*, rkr. III 3097, p. 249–250: čia minima, kad rotmistro Boryčevskio vėliava sumušė suomių kornetą.

⁶³ Ten pat; pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 07 29, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 803–806.

⁶⁴ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 07 25, ten pat, p. 800–801; Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 [rugpjūčio pradžia], *BN*, rkr. III 3097, p. 255–256: čia rašoma, kad liepos 23 d. karalius pasiuntė į Pskovą totorių vėliavininką Rudzevičių (Rudziewicz).

⁶⁵ Pranešimas apie susidūrimą prie Rygos, 1700 08 01, *BN*, rkr. III 3097, p. 257–258: „To iednak trzeba przyznać, że Tatarzy choć ich tylko cztery chorągwie iest, wielce szkodzili szwedom, bo się zawsze bili, y ucierając y uchodząc. Regiment JWP Flemminga y ten wielce pracował. Pomogła temu Regimentowi ochota Tatarska, tudziesz konie Polskie y Żmudzkie, że mogli dobrze nacierać“. Kitame pranešime rašoma, kad tuo metu prie Rygos buvo 3000 totorių ir valakų: ten pat, p. 257–258. Plg.: *Relacya Wyzjazdu Iego Królewskieg Mći...*

Žemaitijoje tuo metu buvo organizuotas artilerijos gabenimas iš Klaipėdos į karo stovyklą prie Rygos. Buvo pranešama, kad karalius liepęs iš Šiaulių ekonomijos ir seniūnijų skirti 6 tūkst. arklių⁶⁶. Rūgpjūtyje prie Rygos buvo atvaryti keli šimtai valstiečių iš Šiaulių ekonomijos kasti apkasų⁶⁷. Saksonijos kariuomenei teikiamos prievolės ekonomiją visiškai nualino. 1698–1699 m. žiemą čia stovėjo vienas saksų dragūnų regimentas, 1699/1700 m. žiemą – aštuoni regimentai. Buvo skundžiamasi, kad 1700 m. pradžioje karo reikmėms prie Rygos iš ekonomijos buvo paimta 2 tūkst. arklių, dauguma jų nebuvo gražinti. Vėliau artilerijai gabenti paimta vėl 2 tūkst. arklių. Padėti gabenti tą artileriją ir kasti jai įtvirtinimus buvo surinkta 300 valstiečių, o kai šie žuvo ar išsibėgiojo, buvo surinkti dar 300. Galiausiai karalius nutarė atsižvelgti į iš Šiaulių ekonomijos siunčiamus jam skundus ir atleido ją nuo činšo mokesčio, kuris buvo mokamas... Jokūbui Sobieskiui⁶⁸.

LDK pagalbiniai daliniai 1700 m. karo kampanijos pabaigoje

Rūgpjūtyje ir toliau kraštą pasiekdavo žinios apie sėkmingus LDK totorių veiksmus prie Rygos. Jie ypač pasižymėjo nuvarydami galvijus ir arklius, kuriuos prie Rygos laikė švedai⁶⁹. Taip buvo labai sumažintos švedų galimybės išlaikyti ilgą miesto apsiaustį. Nors LDK totoriai gerai papildė Saksonijos kariuomenę, vykdydami diversijas ir žvalgybą, bet tuo pačiu metu savo plėšimais Rygos apylinkėse sukėlė paniką tarp vietinių gyventojų⁷⁰. Tokia padėtis kėlė didelį R. Patkulio ir kitų Livonijos bajorų, buvusių Augusto II stovykloje, nepasitenkinimą. Jiems spaudžiant,

⁶⁶ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 [07] *BN*, rkr. III 3097, p. 255–256; Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 07 18, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 793–796; Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 [po 07 25], ten pat, p. 799: čia rašoma, kad vien iš Šiaulių ekonomijos ir Šeduvos seniūnijos buvo surinkta 3 tūkst. arklių.

⁶⁷ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 09, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 825–827: „<...> chłopów z Szawelszczyzny kilkaset przygnano do sypania szanców y różniey pod Rygą roboty“.

⁶⁸ Pranešimas iš Šiaulių, 1700 09 05, *AGAD*, *APP*, rkr. 162, t. 2, p. 171–172: „<...> prócz wydanych dwuch tysięcy podwód zimą ieszcze pod Rygę y po większey części nie wróconych, prócz swiežo teraz prowidowanych pod artyleriją Króla Jmci dwuch tysięcy koni, prócz posłanych trzysta parobków do dźwigania y robienia koła teyże artyleriey, y prócz powtórnie gdy pierwsi poginęli albo rozbiegli się wystawionych trzysta parobków <...>“.

⁶⁹ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 12, *BN*, rkr. III 3097, p. 261–262: čia rašoma, kad buvo pagrobta 500 galvijų, neskaičiuojant arklių; Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 26, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 851: mini 2 tūkst. nuvarytų galvijų ir arklių; ten pat, p. 853–854: minima daugiau nei 2 tūkst. nuvarytų galvijų ir arklių.

⁷⁰ Apie Rygos apylinkių nualinimą žr.: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 m. [07 pab. – 08 pr.], *BN*, rkr. III 3097, p. 255–256: „<...> głód na tamtey stronie [dešiniajame Dauguvos krante. – G. S.] wielki, bo lubo gęste wioski są, lecz od przechodzących Tatarów przestraszeni ludzie pouciekali“; plg.: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 05, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 807–810.

LDK totoriams buvo uždrausta plėsti Rygos apylinkių gyventojus, o galutinai totorius sudrausminti turėjo vienai jų grupei surengta pavyzdinė egzekucija – du totoriai buvo pakarti, keturiolikai nupjauta po vieną ausį, vienas baismės išvengė pabėgdamas. Vienas prasikaltėlis nesutiko, kad jam būtų nupjauta ausis ir prašėsi sušaudomas, kad tik nebūtų pažemintas. Galiausiai jo buvo pasigailėta. Viename iš pranešimų apie šį įvykį buvo teigiama, kad nė vienas iš nubaustųjų nebuvo musulmonas, o visi jie – totorių vėliavoje tarnavę bajorai⁷¹. Po šios egzekucijos LDK totoriai prašė karaliaus, kad juos atleistų iš tarnybos. Karalius nesutiko, bandė juos vėl paskatinti tarnauti išmokėdamas algas. Buvo imtasi ir atsargumo priemonių – totoriai, kurie anksčiau turėjo savo atskirą stovyklą, dabar buvo išdėstyti bendroje stovykloje tarp saksų. Tačiau šios priemonės nebegalėjo sustabdyti prasidėjusio savavališko totorių dezertyravimo⁷².

Rugpjūtyje rašytuose pranešimuose jau minimi ne tik K. J. Sapiegos atsiųsti daliniai, bet ir kitų didikų bei turtingesnių bajorų atvestos vėliavos. Paminėtina Upytės seniūno Jeronimo Jono Puzynos (Puzyna) šarvinių vėliava, kuri visuotinai buvo pripažįstama kaip labai gerai aprenpta, pavyzdinė. Joje buvusių karių skaičius nurodomas skirtingai – nuo 120 iki 200⁷³. J. J. Puzynos vėliavą vargiai galima būtų priskirti prie „respublikonų“ karaliui suteiktos pagalbos. „Žiniuose“ buvo rašoma, kad LDK bajorai, susirinkę Vilniuje į Vyriausiąjį Tribunolą, nusiuntė Upytės seniūnui griežtą laišką, kuriame jis buvo baramas už vėliavos nusamdymą⁷⁴. Galiausiai sužinome, kad J. J. Puzynai karalius taip ir negrąžino pinigų už šios vėliavos nusamdymą ir išlaikymą⁷⁵.

⁷¹ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 14, ten pat, p. 831–833; plg.: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 05, *BN*, rkr. III 3097, p. 259–260.

⁷² Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 (?) 14, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 831–833.

⁷³ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 [08], *BN*, rkr. III 3097, p. 255–253: „<...> szlachty magnus numerus codzień do Króla JM przybywa, deklarując się służyć KJM y poczty wystawić, iakoś JM Starosta Upitski 200 ludzi stawił“. Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 21, ten pat, p. 264: „JMP Starosta Upitski przyprowadził NKJM chorągiew pancerną ze wszystkim dobrze munderowaną 150 koni, z których KJM bardzo kontent“. Kad 1700 08 16 Upytės seniūnas prie Rygos atvedė 150 šarvinių vėliavą, dar rašoma: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 19, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 843–844; plg.: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 29, ten pat, p. 845–846: „JMP Starosta Upitski bardzo piękną chorągiew JKMcí sto pięćdziesiąt koni przed dni kilka przyprowadził <...> bardzo rycerska y munderowana“. 1700 08 26 Augustas II šią vėliavą inspektavo. Žr.: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 26, ten pat, p. 853–854: „Starosta Upitski swoią pancerną bardzo piękną y okrytą <...> przeprowadził, y popisowała się przed Królem, z którey wielce kontent był“.

⁷⁴ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 19, ten pat, p. 843–844: „Pan Puzyna Starosta Upitski przyszedł z chorągwią pancerną <...>. Fertur, że miał do niego przyjść list od Trybunału Wileńskiego, że <...> śmiał ludzi zaciagać“.

⁷⁵ Karo kampanijos prie Rygos 1700 m. aprašymas, *MAB*, RS, f. 17, b. 177, l. 250v–251: „Polskich ludzi miał chorągiew pancerną wyborną koni 120 Je° P. Puzyny starosty upitskiego, którą on w kilka niedziel za własne pieniądze swoje na obietnicę królewską zaciagnął, a potem nie odebrał“.

Abejonių nekelia žinios, kad kelis kariškių dalinius prie Rygos nusiuntė LDK kancleris K. S. Radvila. Skiriasi tik duomenys apie jų dydį. Prancūzijos pasiuntinys du Heron'as 1700 m. rugsėjo 26 d. rašė apie kanclerio atsiųstus 150 pėstininkų ir po vieną dragūnų bei šarvinių vėliavą⁷⁶. Istoriografijoje dar nurodoma, kad kancleris atsiuntė savo gvardijos dalį – 60 raitarų ir 100 dragūnų⁷⁷. Tai buvo kanclerio daliniai, atsivesti į Vilnių, į Vyriausiąjį Tribunolą. Apie kanclerio paramą karaliui sklido iškraipytos žinios. Pranešinėta apie 600 raitarų ir 100 dragūnų⁷⁸. Iš LDK rugpjūčio pabaigoje buvo pranešama, kad kancleris karaliui pasiuntė labai gerą raitarų vėliavą⁷⁹. Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis (Brzostowski) rugsėjį rašė kancleriui, kad viliasi, jog karalius palankiai sutiks atvykstantį prie Rygos K. S. Radvilą, ypač dėl to, kad kancleris ten vyksta su tokia gausia karine palyda. Bet nepamiršo ir papriekaištauti dėl pražygiuojančių kanclerio dalinių (ypač „žaliosios dragūnijos“) daromos žalos klebonijoms⁸⁰. Apie kanclerio vienos dragūnų ir dviejų haidukų vėliavų atvykimą į karo stovyklą prie Rygos buvo pranešama rugsėjo viduryje⁸¹. Kiek ir kokių dalinių siuntė kancleris karaliui, geriausiai žinojo pats K. S. Radvila. Savo dienoraštyje ties rugpjūčio 25 d. jis įrašė, kad 60 jo raitarų ir 100 dragūnų, jo lėšomis gerai aprenkti, išžygiavo link Rygos⁸². Kanclerio daliniai atvyko prie Rygos likus kelioms savaitėms iki karo kampanijos pabaigos. Tik rugsėjo viduryje atvyko ir naujai paskirto Vitebsko kašteliono Kazimiero Aleksandro Pociėjaus (Pociej) siūsti daliniai. Minima viena dragūnų ir dvi totorių vėliavos⁸³. Apie iš tikrųjų prie Rygos atvykusius iš LDK karinius dalinius pranešimuose buvo rašoma gana daug. Tikimybė, kad ten buvo ir gausūs „respubli-

⁷⁶ J. S t a s z e w s k i, *O miejsce w Europie*, s. 229.

⁷⁷ A. R a c h u b a, Siły zbrojne Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, s. 395. Remiamasi: 1700 08 07, Krokua, Varšuvos pašto žinios, pranešimas iš Vilniaus, *BN*, rkr. III 3097, p. 252–254: „J.O. Xże Kanclerz W.L. ofiarował Królowi JM na usługę pod Rygą gwardyę swoią nadworną reytarów 60, dragoniey 100, których miał w krótce wyprawić“.

⁷⁸ Pranešimas iš Mintaujos, 1700 07 [ar 08?] 18, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 793–796.

⁷⁹ Pranešimas iš Lietuvos, 1700 08 28, ten pat, p. 854: „Z Litwy die 28 augusti donoszą, że Xiąże Jmć Kanclerz WXL Marszałek Trybunału Wileńskiego in obsequiam Króla Jmć posłał chorągiew bardzo okazałą Raytariey“.

⁸⁰ K. K. Bžostovskio 1700 09 08 laiškas K. S. Radvilai, Šešuoliai, *AGAD*, Archiwum Radziwiłłów (toliau – AR), V, nr 1513/II, s. 33–36.

⁸¹ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 12, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 871–872.

⁸² K. S. Radvilos dienoraštis, *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie*, rkr. 977, l. 96v: „Die 25 [Augusti] <...> Ludzie Xiącia Jmći nadworni, to iest 60 Raytaryi i 100 Dragonii, wyszli pod Rygę in obsequiem Króla Jmći dość dobrze odziani y munderowani kosztem Xiącia Imći“.

⁸³ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 12, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 871–872: „<...> przyszły <...> Pana Kasztellana terazniejszego witebskiego iedna dragańska a dwie Tatarskie“.

konų“ nusiųsti daliniai, tik apie juos šiame straipsnyje panauduotose pranešimuose nebuvo užsiminta, yra gana maža.

Dar reiktų paminėti įvairius plačiai sklidusius gandus apie iš LDK link Rygos žygiuojančius pastiprinimus. Rašyta apie link Rygos žygiuojančias Polocko vaivados D. M. Sluškos ir Žemaitijos seniūno G. A. Oginskio vėliavas⁸⁴. Rugpjūčio pabaigoje karo stovykloje sklido kalbos apie keliolika iš LDK siunčiamų vėliavų. Buvo tikimasi, kad joms atvykus, LDK pagalbiniai daliniai išsaugys iki kelių tūkstančių karių⁸⁵. Galimas daiktas, kad čia kalbama apie LDK etmonų ir karaliaus susitarime pažadėtus iki rugpjūčio pabaigos atsiųsti prie Rygos dalinius, kurie taip ir nebuvo ten nusiųsti. Prie Rygos buvo laukiama ir vienų iš „respublikonų“ vadų kunigaikščių Višnioveckių (Wiśniowiecycy). Buvo žinoma apie įvairių kazokų dalinių judėjimą Lenkijos Karalystės ukrainietiškosiose žemėse ir LDK pietuose. Manoma, kad bent dalį tų kazokų nusamdė Višnioveckiai⁸⁶. Rugsėjį paaiškėjus, kad Višnioveckiai iš tikrųjų surinko, kaip manyta, kelis tūkstančius karių – buvo pranešama apie mažiausiai 3 tūkst., stovykloje prie Rygos imta laukti šio itin gausaus pastiprinimo⁸⁷. Tačiau šių dalinių, kaip ir daugelio kitų, organizuotų LDK, prie Rygos taip ir nesulaukta. Jie buvo skirti kovai, bet ne su švedais, o su Sapiegomis. Višnioveckiai savo surinktas pajėgas atvedė į Lipniškių karo stovyklą, kur „respublikonai“ telkė savo kariuomenę Valkininkų mūšio išvakarėse. Mykolas Servacijus Višnioveckis, įvertinantis jo įnašą į „respublikonų“ pajėgas, čia buvo išrinktas LDK vaivadijų ir pavietų generaliniu pulkininku. Jo įnašą sudarė, kaip rašyta pranešimuose, daugiau nei 2 tūkst. ginkluotų žmonių, tarp jų daug Lenkijos Karalystės kariuomenėje tarnavusių karių⁸⁸. Taigi žinios apie LDK formuojamus dalinius, skirtus padėti karaliui prie Rygos, dar nereiškia, kad tie daliniai iš tiesų vėliau atvyko į Livoniją. Dauguma „respublikonų“ rengtų dalinių nuvyko ne prie Rygos, bet prie Valkininkų.

Pranešimuose taip pat yra kalbama apie didikų „pažadus“ karaliui atvesti prie Rygos pagalbinus dalinius. Jei nėra patvirtinimų, kad jie šiuos pažadus vėliau iš tiesų tesėjo, tokius sumanymus reiktų skirti prie nerealizuotų. Ypač tai pasakytina apie pažadus, duotus karaliui esant karo veiksmų teatre, rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais,

⁸⁴ Pranešimas iš Lietuvos, 1700 08 28, APT, II, rkr. XIII–35, p. 854.

⁸⁵ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 26, ten pat, p. 853–854: „<...> a ieszcze idzie kilkanaście chorągwi z Litwy do przysługi Królowi Jmći, y będzie ich na kilka tysięcy“.

⁸⁶ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, ten pat, p. 843–844: „<...> o kozakach, że przeszlį Lubowłą piszą, ale nie wiedzą sub quo titulo. Fertur tu sekretnie, że Xiążęta Wiśniowiecycy zaciągnąć ich mieli“.

⁸⁷ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 12, ten pat, p. 871–872: „Xiążęta Ichnć Wiśniowiecycy będą mieli ad minimum trzy tysiące z sobą, którch się tu in horas spodziewamy“.

⁸⁸ Višnioveckių atvykimo į Lipniškes aprašymas, MAB, RS, f. 17, b. 177, l. 251: „Mieli Xiążęta z sobą ludzi ze dwa tysiące, y niemało towarzystwa koronnego“.

nes karo kampanija jau spalio pradžioje pasibaigė. Paminėtinas Tyzenhauzo (nenurodoma, kurio. – G. S.) pažadas atvesdinti raitarų vėliavą⁸⁹.

Savo suverbuotus dalinius prie Rygos siuntė ir Livonijos vaivadijos pareigūnai, pavyzdžiui, čionykštis kaštelionas Vladislovas Bergas (Berg von Carmel)⁹⁰ bei Lenkijos didikai. Nekelia abejonų duomenys, kad paramą karaliui suteikė Belzo vaivada Adamas Sieniawskis⁹¹ bei Stenžicos seniūnas⁹². Be savo vėliavos į karo stovyklą atvyko Lenkijos vicestalininkas Jerzys Dominikas Lubomirskis. Jis ketino savo lėšomis suverbuoti vėliavas Žemaitijoje⁹³. Su itin didele palyda prie Rygos atvyko Sončo seniūnas (*starosta sądecki*) Jerzys Aleksandras Lubomirskis. Buvo pranešama apie jo sėkmingą reidą su „keturiomis lenkų vėliavomis“, įvykdytą rugsėjo pradžioje⁹⁴. Rašyta, kad jis atsivedė „kelis tūkstančius kazokų, ir tai dar ne visi, nes kiti dar žygiuoja“⁹⁵. J. A. Lubomirskio aktyvus vaidmuo, teikiant paramą Augusto II kampanijai prie Rygos, yra ypač svarbus, nes šis didikas labai glaudžiai bendradarbiavo su Sapiegomis. Jo motina buvo Kotryna Ona iš Sapiegų. 1697 m. rudenį jis kartu su Sapiegomis vyko su savo kariškių būriais prie Gdansko padėti Augusto II konkurentui į sostą kunigaikščiui Pranciškui Liudvikui de Conti. 1700 m., pasibaigus karo kampanijai prie Rygos, J. A. Lubomirskis parėmė Sapiegas jų kovoje su „respublikonais“, o 1701 m. Lenkijoje aktyviai verbavo karinius dalinius, norėdamas paremti Sapiegas vidaus kare po pralaimėjimo Valkininkų mūšyje.

Apibendrinant žinias apie Lenkijos didikų atsiųstus prie Rygos dalinius, galima tvirtinti, kad labiausiai karalių parėmė artimai su Sapiegomis bendradarbiavusi Lubomirskių-Sieniawskių grupuotė. Dalis šių didikų atsiųstų pajėgų, pasibaigus 1700 m. karo kampanijai, padėjo Sapiegoms. Su Lubomirskių daliniais tikriausiai reiktų sieti kai kurių Krokuvos vaivadijos pareigūnų dalyvavimą Valkininkų mūšyje Sapiegų pusėje.

⁸⁹ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 23, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 879–880: „Jm. Pan Tyzenhauz za niedziel dwie przyprowadzić obiecał Raytarską“. Plg.: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 26, *BN*, rkr. III 3097, p. 270.

⁹⁰ V. Bergo laiškas S. A. Ščiukai, Vilnius, 1702 02 21, *AGAD*, *APP*, rkr. 163a, t. 31, p. 430–432.

⁹¹ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 12, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 871–796: „Pana Wdy Belskiego przyszły dwie chorągwie wołoskie“; bei 1700 09 05 pranešimas, ten pat, p. 861–862: „dwie chorągwie wołoskie dnia wczorayszego Jmci Pana Wdy Belzkiego tu stanęły, które się dziś Jknci prezentowały“. Kad 1700 09 04 prie Rygos atvyko dvi A. Sieniawskio siųstos valakų vėliavos, rašoma ir: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 05, *BN*, rkr. III 3097, p. 259–260.

⁹² Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 23, *APT*, II, rkr. XIII–35, p. 879–880: „Starosta Stężycki przyprowadził JKM chorągiew wołoską“.

⁹³ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 08 19, ten pat, p. 831–833; ten pat, p. 843–844. Kad Lenkijos vicestalininkas, 1700 09 (08?) 10 atvykęs į karo stovyklą, Žemaitijoje verbuoja karius, rašoma: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 [09 (08?)], ten pat, p. 259–260.

⁹⁴ Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 05, *BN*, rkr. III 3097, p. 256–260.

⁹⁵ Ten pat.

Apie LDK „respublikonų“ organizuotą LDK vaivadijų ir paviatų pašauktinių vėliavų dalyvavimą karo veiksmuose prie Rygos patikimų duomenų šaltiniuose nepavyko rasti, nors istoriografijoje rašoma, kad pašauktinių prie Rygos buvo⁹⁶. Tvirtai galima teigti tik tai, kad 1700 m. rugsėjo 9 d. prie Rygos atvyko Žemaitijos bajorų suvažiavimo, įvykusio Joniškyje, pasiuntiniai ir pažadėjo karaliui po dviejų savaitių atsiųsti šešias kazokų vėliavas bei jas išlaikyti iš specialiai tam skirtų mokesčių⁹⁷. Nežinia, ar suspėjo Žemaitijos „respublikonai“ atvykti prie Rygos bent jau paskutinę karo kampanijos savaitę. Tačiau neabejotina, kad šiuos pasirengimus G. A. Oginskis vėliau panaudojo organizuodamas savo pajėgas Valkininkų mūšio išvakarėse.

Daugelio bajorų, 1700 m. rudenį atvykusių į visuotinio šaukimo telkimosi vietas, motyvai buvo labai tolimi nuo oficialiai skelbiamo tikslo – padėti karaliui apginti LDK nuo galimo švedų pavojaus, juo labiau nenorėta dalyvauti Rygos puolime. Apie bajorų motyvus pranešimuose buvo rašoma, kad daugelis jų ketina neleisti karaliui skirti Rygos puolime dalyvavusiai kariuomenei žiemojimo vietų LDK teritorijoje. Tokiu būdu daugelis bajorų tikėjosi pakartoti 1698 m. scenarijų, kai LDK visuotinis šaukimas pasitiko iš karo su turkais grįžtančią LDK kariuomenę ir priverstė ją perpus sumažinti. 1700 m. tikėtasi taip neleisti į LDK gilumą saksų ir priversti paleisti Sapiegų suformuotus dalinius⁹⁸. Tokios bajorijos nuotaikos buvo pavojingos karaliaus planams, neatitiko ir respublikonų vadovų, organizavusių bajorijos visuotinį šaukimą, tikslų. „Kovai su švedais“ surinktą bajoriją buvo galima lengvai nukreipti prieš Sapiegas, o priversti ją vykti kariauti prie Rygos, t. y. ne tik už LDK, bet ir už Respublikos ribų – neįmanoma. Tokios LDK bajorijos nuotaikos praktiškai eliminavo galimybę panaudoti visuotinį šaukimą Rygos puolime. Visus istoriografijos teiginius apie gausų LDK pašauktinių dalyvavimą kovose prie Rygos 1700 m. tenka atmesti.

Nerimas dėl galimų politinių komplikacijų, jei Rygos puolime dalyvavusi kariuomenė žiemai bus išdėstyta ne tik Kuršė ir Livonijoje, bet ir LDK, buvo apėmęs net Lenkiją⁹⁹. Augustas II, bandydamas nuraminti į visuotinį šaukimą besirenkančius

⁹⁶ J. S t a s z e w s k i, *August II Mocny*, s. 111–112.

⁹⁷ Inowroclavo vaivados pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 09, *BN*, rkr. III 3097, p. 261.

⁹⁸ LDK bajorijos pasirengimo visuotiniam šaukimui 1700 m. vasaros pabaigoje aprašymas, *MAB*, *RS*, f. 17, b. 177, l. 248: „Insi <...> murmurabant <...> gdzie swoje wojsko Saskie na zimę będzie lokował. Jeżeli w Litwie, tedy obiecując jako nieprzyjaciół znosić, gotując się pospolitym ruszeniem, iedni pod Rygę na pomoc Królowi, insi przeciwko Sasom“. Płg.: Varšuvos pašto žinios 1700 09 08, *BN*, rkr. III 3097, p. 263: „Z Litwy ponowy żadney nie masz nad tę, że pospolite ruszenie niezgodnie idą pro defensione granic, aby żadnych woysk nie wypuszczacz absolute inviscera y te, co się zagranicami znyauide, zwiaiac ieżeli to tylko do exekucyi samey przydzie“.

⁹⁹ „O kwaterach myślą, żeby iak nayprędzey wojsko rozłozyc tu w Inflanciech, tylko day Boże, żeby się tu wszystko lokować mógł“, – Lvovo pašto žinios, 1700 10 13, *AGAD*, *APP*, rkr. 162, t. 2, p. 177–178.

LDK bajorus, pasiuntę į „respublikonų“ stovyklą savo įgaliotinį Lenkijos referendorių Janą Szembeką. Jam duotoje instrukcijoje buvo karaliaus pažadas neskirti saksų kariuomenei žiemojimo vietų LDK¹⁰⁰. Augustas II šių pažadų nepajėgė ištesėti. Lapkričio mėn. saksų būriai buvo įvesti į LDK karališkąsias ekonomijas, dalis kariuomenės buvo pasiūsta į Varmiją. Į Biržus buvo suvežta karinė amunicija¹⁰¹.

Pirmiausia aprūpinti tinkamomis žiemojimo sąlygomis karalius stengėsi Saksonijos kariuomenę, kurią norėjo išsaugoti arti karo veiksmų teatro iki naujos karo kampanijos. Kitaip buvo pasielgta su iš LDK ir Lenkijos atsiūstais pagalbiniais daliniais. Dalį tų dalinių, kurie saksams buvo naudingi, karalius įtraukė į Saksonijos armijos sudėtį. Taip buvo pasielgta su K. J. Sapiegos siūstais pėstininkais, sudariusiais Koburgo forto įgulą. Jiems vadovavęs gen.-mjr. Mykolas Potockis buvo paskirtas LDK medžiokliu ir gavo tarnybą Saksonijos kariuomenėje¹⁰². Nutraukdamas Rygos puolimą, karalius prie miesto paliko tik šiuos Lietuvos pėstininkus¹⁰³ ir saksų įgulą Daugavgrvyoje. Susitarus su Rygos komendantu, pavyko išlaisvinti dar keliasdešimt (pranešimuose buvo rašyta, kad 60) Lietuvos pėstininkų, anksčiau buvusių įtvirtinto malūno įguloje ir patekusių į švedų nelaisvę. Jiems vadovavę du karininkai – kapitonas ir vėliavininkas, bijodami atsakomybės už aplaidumą, pasiliko Rygoje ir stojo švedų tarnybon¹⁰⁴. Kitą dalį iš LDK atsiūstų dalinių, kuriuos tikėtasi panaudoti būsimoje kampanijoje, karalius gražino į LDK K. J. Sapiegai, bet žadėjo jais rūpintis. Pirmiausia tai buvo totoriai. Matyt, dalis totorių jau buvo savavališkai palikę Livoniją. Tačiau dauguma jų ten buvo iki pat karo veiksmų pabaigos, dalyvavo net reiduose po Kuoknesės užėmimo spalio mėn. Dar kitus iš LDK atsiūstus dalinius karalius įsakė tiesiog paleisti. Taip pasielgė su Puzynos šarvinių vėliava¹⁰⁵. Galiausiai LDK teritorijoje liko dalis jau suformuotų dalinių, kurių nespėta nusiųsti prie Rygos kol ten dar vyko kovos. Taip nutiko su

¹⁰⁰ Krokuvos pašto žinios, 1700 10 09, *BN*, rkr. III 3097, p. 268–269. Plg.: Pranešimas iš Mintaujos, 1700 10 03, *APT*, II, XIII–35, p. 889–884.

¹⁰¹ Krokuvos paštas, žinios iš Varšuvos, 1700 11 27, *BN*, rkr. III 3097, p. 277–278.

¹⁰² Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 23, *APT*, II, XIII–35, p. 879–880. Plg.: Pranešimas iš karo stovyklos, 1700 09 26, *BN*, rkr. III 3097, p. 270.

¹⁰³ Krokuvos pašto žinios, 1700 10 09, ten pat, p. 268–269: „Żadney blokady KJM okolo Rygi nie zostawił prócz tego, iż w Koberszancu pro praesidio zostawił Litewską infanterią“. Plg.: Pranešimas iš Mintaujos, 1700 10 03, *APT*, II, XIII–35, p. 883–884.

¹⁰⁴ Pranešimas iš karo stovyklos, 1700 09 26, *BN*, rkr. III 3097, p. 270: „Kommendant Ryski oddał sześcięsiąt niewolników, których był jeden Kapitan Litewski w pewnym szancu poddał Szwedom, a sam z chorążym od tych ludzi został się w Rydze y tu służbę przyjąłi“. Plg.: Pranešimas iš karo stovyklos prie Rygos, 1700 09 23, *APT*, II, XIII–35, p. 879–880.

¹⁰⁵ Karo kampanijos pabaigos aprašymas, *MAB*, RS, f. 17, b. 177, l. 251: „Sasów lokował w Kurlandyi, a JM. P. Puzyny pancerną chorągiew zwinąć kazał; tatarowie roziachali się“. Apie totorių dalyvavimą kovose po Kuoknesės užėmimo spalio mėn. rašoma: Krokuvos pašto žinios, 1700 10 30, *BN*, rkr. III 3097, p. 273–274.

K. J. Sapiegos parengta nauja vengriškos rikiuotės pėstininkų partija. Keturiuos tokios pėstininkų vėliavos atvyko į Livoniją jau nutraukus Rygos apgultį. Dar keturias vengrų pėstininkų vėliavas etmonas buvo jau parengęs ir norėjo siųsti karaliui. Vėlai atvykusias prie Rygos vėliavas Augustas II pasiuntė atgal į LDK K. J. Sapiegai. J. J. Przebendowskis perdavė etmonui karaliaus valią, kad tiek gražinamomis keturiomis vėliavomis, tiek ir tomis parengtomis, bet dar neišsiųstomis keturiomis vengrų pėstininkų vėliavomis pasirūpintų pats K. J. Sapiega, nes karalius nebegali joms skirti žiemojimo vietų Livonijoje ar Kurše, kadangi privalo pirmiausia pasirūpinti karo veiksmuose dalyvavusiais daliniais. Augustas II pageidavo, kad K. J. Sapiega išdėstytų šiuos savo suverbuotų pėstininkų dalinius savo privačiose valdose, esančiose netoli Kuršo, pavyzdžiui Skuode, kad karo kampanijai atsinaujinus būtų galima juos nedelsiant pasitelkti¹⁰⁶. Matome, kad K. J. Sapiega siuntė karaliui pagalbinius dalinius ir rudenį. Tarp jų buvo parengęs aštuonias vengrų pėstininkų vėliavas. Tai turėjo būti apie 500–700 karių. Šie daliniai nebuvo numatyti liepos mėn. sudarytame etmonų ir karaliaus susitarime. Tai reiškia, kad K. J. Sapiega, susidūręs su „respublikonų“ opozicija, pats arba su karaliaus žinia pakeitė pirminį planą ir nors vėluodamas, bet vis dėlto tęsė, laužydamas savo susitarimą su antisapiegine opozicija (1700 08 21), pagalbinių dalinių verbavimą ir siuntimą karaliui, pirmenybę teikdamas pigesnėms formuotėms, kuriose tarnaudavo mažai bajorų. Tvirtinti, kad „Sapiega įsidėjo sau į kišenę iš karaliaus gautus pinigus“, negalima. Likus mėnesiui iki lemiamo susidūrimo LDK vidaus kare, LDK etmonas savo naujai suverbuotus dalinius stengėsi perduoti karaliaus žinion. Todėl teiginiai, kad Sapiegos už karaliaus lėšas suverbuotus dalinius nepasiuntė Augustui II į pagalbą, bet pasitelkė savo kovoje su antisapiegine opozicija, gali būti priimtini tik su labai didelėmis išlygomis. Norėdamas patenkinti opozicijos reikalavimus, K. J. Sapiega turėjo paleisti savo 1700 m. suverbuotus dalinius. Bet karalius, gražindamas jam iš Livonijos ten kovojusius totorius ir pavėluotai atvykusius pėstininkus, nurodė išsaugoti šias ir parengtas, bet dar neatsiųstas karines formuotes iki naujos karo kampanijos, tuo užkraudamas Sapiegomis didelę materialinę naštą ir sukeldamas dar didesnes politines komplikacijas. Vienu metu įvykdyti „respublikonų“ reikalavimus ir karaliaus nurodymus buvo neįmanoma. Etmonas nusprendė vykdyti karaliaus nurodymus.

¹⁰⁶ J. J. Przebendowskio laiškas K. J. Sapiegai, Sestrai prie Dauguvos, 1700 10 13 (orig.), *AGAD*, AR, V, nr 12459, obw. 1, s. 42–52: „Te chorągwie węgierskie, będą miały iutro ordynans, żeby się powróciły do boku WMM Pana, które już przyszły post levatam obsidionem Rigensem. Chorągwie znowu cztery, o których WMM Pan namienił raczył, że masz gotowe, rzecz niepodobna, żeby się na nie mogły obmyślić consistentie, ponieważ pora woienna ustaie <...>. A zatym życzy Je^o Kr. Mśc y zlecił mi pisać do WMM Pana, żebyś te cztery chorągwie, które WMM Pan masz gotowe, tu blisko Curlandiy iako to w Szkudach ad interim lokować raczył“.

***

1700 m. vėlyvą rudenį į LDK grįžo dauguma į Rygą nusiųstų pagalbinių dalinių. Nemažai dalinių buvo parengta, bet nespėta pasiūsti į Livoniją iki karo kampanijos pabaigos. Prisidengiant pagalbos karaliui organizavimu Sapiegoms opoziciniai didikai suverbavo privačias karines formuotes, o pavietuose buvo parengtos bajorų pašauktinių vėliavos. Niekas nebepajėgė sulaikyti apsiginklavusių LDK politinių stovyklų nuo ginkluoto susidūrimo, kuriam buvo lemta tapti lemiamu LDK vidaus kare. Iš per 1500 sudariusių Sapiegų pajėgų, dalyvavusių Valkininkų mūšyje, daugiau kaip pusė buvo grįžę iš Livonijos bei ten spalio mėn. turėję vykti kariai – 500 totorių ir 300 vengrų pėstininkų¹⁰⁷. Tarp tų, kurie turėjo naudoti iš Sapiegų pralaimėjimo, buvo ir Saksonijos kariuomenė, negalėjusi išsitekti savo žiemos stovyklose siaurame ir nesaugiam pafrontės ruože Kurše ir Livonijoje prie Dauguvos. Ji, kaip „arbitras“ tarp kovojusių LDK grupuočių, buvo vėl įvesta į LDK. Pasikartojo 1698 m. pabaigos scenarijus.

¹⁰⁷ Valkininkų mūšio aprašymas, *MAB*, RS, f. 17, b. 177, l. 251v: „Tatarów dobrych koni 500 rotmistrzowstwa Oleińskiego, pułkownikowstwa P. Boryczewskiego, co y pod Rygą byli, węgierskich chorągwi przy armacie 3 ludzi 300 dobrych“.

SENDING MILITARY UNITS RECRUITED IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA TO RIGA IN 1700

Summary

GINTAUTAS S L I E S O R I Ū N A S

The year 1700 is marked in the history of Lithuania by two significant events – the beginning of the Great Northern War and the battle of Valkininkai (on 18 November), which marked the culmination of the internal war in the Grand Duchy of Lithuania (hereinafter referred to as the GDL), which started at the end of 1697 and which destroyed the fundamentals of the hegemony of the Sapieha family in the Grand Duchy of Lithuania. These events are linked by recruitment of new military units and mobilisation of noblemen reservists in the GDL districts carried out in public by declaring the desire to protect the country from the danger of the invasion of the Swedes and to assist King Augustus II in his military campaign near Riga. Officially only one of the states ruled by Augustus II – Saxony – fought against Sweden. Therefore the GDL army could not take part in an attack on Riga. However, Polish and GDL noblemen, encouraged by the King, started recruiting auxiliary units and sending them to Riga. The King hoped to receive support from both antagonistic groups of the GDL – the noblemen Sapieha who dominated in the country for several decades and the “republicans” who fought against them. However, either group first of all saw a danger for itself in military preparedness of the opponent. Therefore the situation inside the GDL became complicated indeed.

The Great Hetman of the GDL Casimir Sapieha sent the first units – light cavalry (the Tartars) – to Riga in March. At the beginning of April these units already participated in fights. In the spring and summer Casimir Sapieha also sent infantrymen of the Hungarian formation there. Till August it was only the Sapieha who provided the Saxonian Army with real military support. Meetings of the “republicans” that were organised by noblemen and held in the districts of the GDL at that time only declared their desire to assist the King, and real military preparations were sooner directed towards renewing military confrontation with the Sapieha.

On 3 July 1700 in Warsaw Augustus II agreed with the Hetman of the GDL that the latter, upon receiving 30 thousand thalers from the King, would send 3660 soldiers to Riga by the end of August. The group of the “Republicans” saw in it breach of earlier agreements and laws of the Republic, as well as a threat to themselves. Hetmans of the GDL, having faced violent opposition, were unable to fulfil their obligations to the King. It is probable that Augustus II himself, pressed by the “Republicans”, annulled the agreement. The Sapieha went on recruiting auxiliary units all the same and sent them to the King. However, these were different units from those agreed upon in the agreement, for example, the Hungarian infantrymen. The Polish noblemen who provided military assistance to the King were the Lubomirski and the Sieniawski families who closely cooperated with the Sapieha. In August-September, neutral noblemen of the GDL and those who belonged to the group of the “Republicans” also sent the units that they recruited to Riga but these forces were not abundant, most of them arrived some weeks before the end of the military campaign.

When Augustus II terminated the military campaign, some part of the units sent by Casimir Sapieha (4 Hungarian infantrymen squads) arrived in Livonia following the cessation of the attack

on Riga. Four more of such squads were getting ready for the march to Riga, but Augustus II refused them. The King sent the majority of auxiliary units provided by the Hetman back to the GDL and instructed that they, as well as the units that had been prepared but not sent to Livonia yet, should be stationed on the Sapiehas' private estates and kept there till the next military campaign. The King included a small part of the infantrymen sent by Casimir Sapieha in the composition of the Saxonian army. Units that had been sent by other noblemen were also returned to the GDL. The instruction of August II to Casimir Sapieha to keep the auxiliary units till another military campaign made the agreement between the Sapieha and the "Republicans", who demanded that these units should be released, impossible. After the units recruited by the noblemen had returned from Livonia, the antagonistic groups in the GDL concentrated large military forces. The nobility mobilised in the districts of the GDL replenished them. On 18 November 1700, in the vicinity of Valkininkai, the forces of opposing camps of the GDL fought one another, which determined the Sapieha' defeat in the internal war. The number of the Sapieha' soldiers totalled 1500 and more than half of them were units that had returned from Livonia and the units that marched to Livonia in October – 500 Tartars and 300 infantrymen of the Hungarian formation.

Gauta 2002 m. rugpjūčio mėn.

Gintautas S l i e s o r i ū n a s (g. 1964). Humanitarinių mokslų daktaras. Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus darbuotojas. Tyrinėjimų kryptis – XVII–XVIII a. LDK visuomeninė-politinė istorija.

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-2001.